

363041

A

KOMÁROM-VÁRMEGYEI

ÉS

KOMÁROM VÁROSI

TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET

1889. ÉVI

JELENTÉSE.

SZERKESZTÉ

GYULAI RUDOLF,

SZ. BENEDEK-RENDI TAG, GYMN. NY. R. TANÁR,
EGYL. TITKÁR.

III. ÉVFOLYAM.

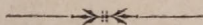
KOMÁROM,

ZIEGLER KÁROLY KÖNYVNYOMDÁJA

1889.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A
KOMÁROM-VÁRMEGYEI
ÉS
KOMÁROM VÁROSI
TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET
1889. ÉVI
JELENTÉSE.

SZERKESZTÉ
GYULAI RUDOLF,
SZ. BENEDEK-RENDI TAG, GYMN. NY. R. TANÁR,
EGYL. TITKÁR.

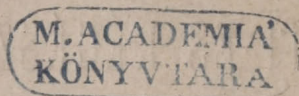
~~~~~  
**III. ÉVFOLYAM.**  
~~~~~

KOMÁROM,
ZIEGLER KÁROLY KÖNYVNYOMDÁJA
1889.

NYOMDARV MŰHELY

1800. ÉVI

NYOMDARV MŰHELY

1800. ÉVI

JELENTÉS.

NYOMDARV MŰHELY

1800. ÉVI

NYOMDARV MŰHELY

NYOMDARV MŰHELY

NYOMDARV MŰHELY

Komárom-vármegye és város Róbert Károly koráig való történetéhez.

Megyénk földjét, közlekedési viszonyait, kő-, bronzkori, római, továbbá a népvándorlás és vezérek korabeli történetére vonatkozó adatokat már másutt összegeztem; de a csallóközi járás vízrajzát nem érintettem, e vázlatban első sorban e hiányt szándékom pótolni.

A Csallóközről a második századbéli Antoninus-féle római utikönyv, valamint az ugyanazon századbéli Dio Cassius, ki mint felső Pannonia praefectusa csak ismerhette az ezzel határos mai Csallóközt, mélyen hallgatnak.

A többi író, kik Pannoniát tárgyalják, szándékosan mellőzöm, mert alig jártak vidékünkön.

Még a XI. és XII. századból sincs egy okiratunk sem, mely e nagy szigetet említené.¹

Csak hogy erre azt is mondhatni, hogy még III. Béla idejében is édes-keves lehetett egyáltalán az oklevelek száma.²

Legelőször egy 1209-ből való oklevélben fordul elő e sziget, de túlnyomólag mégis a XIII. századból származó okiratokban.³

Ezen okmányok pedig kétségtelenné teszik, hogy a mai kompakt egészet képező Csallóköz, félezer év előtt még össze nem állott geológiai csoportot képezett. A ma egységes sziget a XIII. században még szigetsorozat volt. A földes részek folytonos leülepedése és felszaporodása folytán az apró görélyzátonyok évről-évre növekedtek, közelebb jutottak egymáshoz, míg a köztük volt dunai ágak mindinkább eliszaposodtak, megfogyatkoztak s végre eltűntek.⁴

A csallóközi járásban tehát a ma már szárazra fektetett területek a XIV. század előtt keresztül-kasul voltak szelve vízágakkal és erekkel s elborítva mindenféle álló vizekkel.

Herman Ottó, ki egy darabig maga is a régi halastavak rengetege hitében élt, kimutatván a piscina-nak nemcsak

¹ Ortway Tivadar: Magyarország vízrajza a XIII. század végeig. I. k. 230. l.

² Salamon Ferencz: Budapest története. III. k. 23. l.

³ Ortway T.: i. m. I. k. 230. l.

⁴ Ortway T.: i. m. I. k. 229. l.

halastó, hanem más sokféle jelentését is, ezt a tanya, vejsze, vész, czége történeti mesterszókól vont azon következtetéssel toldja meg,¹ hogy a régi oklevelekben előforduló ezen nevek legnagyobb részének nem halastavakra, hanem azokra a tanyákra van vonatkozása, amelyekre az egyes tó vagy folyó minden község határában fel volt s ma is fel van osztva; továbbá kutatásai azt is eredményezték, hogy a vejszék nem a folyóban vagy tóban külön elrekesztés által készült halastavak, hanem a magyar halászkónál ma is szerte dívó, nádból vagy vesszéből készült, falakat vagy tévesztőket alkotó, halfogó szerszámok voltak, amelyekkel egész folyókat, tavakat átfogtak, tehát elrekesztettek.

Ezeket szem előtt tartva, eshetett ugyan néhány Árpád-kori halastó a csallóközi járásra, de nem oly tömérdek, mint Ortvay véli.

A kultúra előhaladása a vizek apasztásával s a termőföldnek gyarapodásával jár együtt; e változásnak első sorban az állóvizek vannak kitéve; ez az oka annak, hogy az Árpád-kori álló vizeknek alig $\frac{1}{10}$ -része van ma már meg, ez az apadás azonban csakis földrajzilag értendő, amennyiben csak a vízfenék fogyott, de nem a víztömeg.²

Hogy mily befolyással volt e vízbőség a komárommegyei Csallóköz, illetve városunk kulturális fejlődésére, alább megkísérlem vázolni.

A Komárom határában egykor létezett vizekre vonatkozó meghatározások³ próbáját ejtendő, utána jártam a dolognak.

A Gém (Gen) folyó⁴ a Dodvágból az aranyosi határ északkeleti oldalán, a kövecses háti dűlőnél vált el és egy kissé délnek tartva, a cserhádi pusztá egy részét és a vajasi birtokot megkerülve, keletnek fordult s aztán s vízvári határt is bekerítve és ez által a gadóczitól elválasztva, a védtöltések kora előtt a Vágdunába szakadt; e Gém folyó torkolatánál a víz — áradások alkalmával — nagy örvényt ásván, ott erős hidat kellett építeni, e helyet most is Gémtó-foknak nevezik; az Akolos (Oculus) sziget a Gém folyó és a Dodvág közti terület volt.

A Gestere (Guestre) az újfalusi határ vizeiből származik, melyek medrének Aranyos táján Encsere, főlebb Ekelnél Kakal a neve, s az Ócsa melletti Zsemlék tóval állnak összeköttetésben. Ezen a mi határunkban Gesterének nevezett folyó keletnek tartva, a gadóczy pusztát épen a közepén szeli ketté; egykori torkolatától nem messze újabban egy nagy szabású zsilipet építettek a vágdunai védtöltésen.

Az okmányban említett kerek tó ma is megvan, és rendesen a komáromi halászok bérlik a cserhádi uraságtól (lásd a mérnökkari térképen).

Az Ebtó a hagyomány szerint igen nagy tó volt a gadóczy határ és a Vágduna közt, ma csak akkor van víz benne, ha a pozsonyi felső Csallóköz belvizei tavaszkor a város határát is elárasztják.

¹ A magyar halászat könyve. I. k. 71—87. II.

² Tagányi: Ortvay bírálatában. Századok. 1883. 170. I.

³ Ortvay: I. k. 227. I.

⁴ Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 370.

Attérve Komárom városának mai területére, keresünk meg a Csallóköz alsó csúcsán egykor elterült mocsárvizet.¹

E mocsaras víz egy holt Vágdunaág medre volt. E holt Vágdunaág jobb partja a tolnai utca, továbbá a Rozália-térnek és végre a huszár-utcának a Vágdunára néző szélei.

Azon városrészt, amelyen ezen Vágdunaág keresztül folyt, igen jellemzően Velenczének nevezték egykor² és magában foglalta: a kis piacot, mester-, szekér-, József-, Vágrév-, tó-, víz-utczákat, a tolnai utca alsó részét, a Vágduna-sort és az árokhátat.³

Mindezt a hagyomány is megerősíti; ugyanis Ponori Tewrewk József azt írja, néhai Laki Gábor t. bíró és senator családi feljegyzései alapján,⁴ hogy „az úgynevezett cigánymező, a vágdunai utcák, úgymint a víz-, tó-, József- és szekér-utca a Vág-melléki házakkal együtt egész a mostani Vágduna folyásáig, ennek kiöntéséből és kilyebb folyásaiból származtak, úgy hogy folyása arra volt, hol a tó-utca menetét mutatja, a révből a kis piacra szállottak ki s így a Vág a belvár falait mosta.“

Gf. Marsiglinek a magyar és alvidéki Dunáról irt monumentális munkájához csatolt térképén a mai, sekély és iszapos érsekujvári Dunaág mint öreg Duna van feltüntetve; e Dunaág Gútánál a Vággal egyesülvén, sokkal nagyobb víztömegnek kellett hajdan lefolynia Gútától Komáromig, mint ma; ez valószínű oka annak, hogy a Vágduna egykor a város határában két ágra szakadt.

Hogy a Vágdunának még egy más ága is volt vidékünkön, azt azon holt folyómeder mutatja, mely a Vágdunán túl a katonai lövölde és harcászai pusztja mellett egészen le Izsa alá húzódik.

E két Vágdunaágon kívül egy Dunaág is húzódott le. Böktől, medre megvan Örkény és Szent-Pál alatt, innét befelé tart, és megkerülve Ujfalut, a komáromi határban az öreg ér a folytatása, a nádorvonal által egy darabon betemetve, mint kis ér jó a város alá és két ágra szakadva azon szigetet alkotja, melyen a kazalok állnak.

Az érsekujvári Dunán kívül azonban a mosonyi Dunaág is hajózható volt XI.—XVI. századokban.⁵

Hogy a Velenczének nevezett városrészen kívül még sok mocsaras és nádtermő hely volt a város területén, az kitűnik a ref. templom helyének kijelölése ügyében 1791-ben tartott vizsgálatból, de csak általánosságban.

E mocsaras és nádtermő helyek a mai Pandató- és mező-utca; a kath. és rácz temető szegletében, a Rozália-kápolna mögött, a kis Duna partján a halász-utczától a malomrév tájáig, a szt.-András-utczában dr. Bányai kertjében ma is meglevő mély helyek; továbbá a

¹ Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 553. l. IV. Béla 1268-ki Komáromot és a vár birtokát tárgyaló oklevele.

² Városi levéltár. Az 1767. máj. 26-ki nagy tűz.

³ U. o. Az 1809. és 1850. évi nagy árvíz leginkább ezek lakóit sujtotta.

⁴ Századunk. 1845. 13. sz.

⁵ Ráth Károly: Győri tört. és rég. füzetek. II. k. 121. l.

kapitány- és Nagy-Mihály-utcák közt elterülő, valamint a csapó-utcái mélyen fekvő kertek és végre a mai sétatérnek Dunára néző része, amely még a XVII. században nádas volt, és a vársor, mely 1850-ben szinte úszott.

Ami a Vágdunának azon szakát illeti, mely ma közvetlen városunk mellett folyik, az öregek apáik után állítják, hogy a mai Vágduna-sor volt a jelen század elején a Vágduna partja, 1817-től pedig a vágdunai híd alatti zátonyból sziget keletkezett.

E helyrajzi tekintetben — mint látni fogjuk — fontos előzmények után, térjünk át szigetünk magyar és német nevére.

Szem előtt tartva a Csallóköz egykori vízviszonyait, nagyon is igazolt azok véleménye,¹ kik e sziget összekuszáltságából fejtik meg a Csallóköz nevet. Ennek a származtatásnak van észszerű alapja. Mert a Csalló folyóról, mely kétségtelenül létezett,² csak azon esetben nevezték volna el, ha a Csalló folyó a Csallóköznek egyetlen vize lett volna, ami pedig nem áll.

Ami a Csallóköznek német Schütt³ nevét illeti, nézze meg bárki ama speciális térképeket, melyek a Dunára vonatkoznak, s ugyancsak lesz alkalma látni, hogy az Anschütt szigetnév vajmi gyakori a szigetek jelölésére. A név kétségtelenül a német anschütten-ből keletkezett s oly szigetekre alkalmaztatott, melyek területe az áradások által folyvást változásnak van alávetve.⁴

Az ethymológiánál fontosabb az a kérdés, mely a komárommegyei Csallóköz megszállására vonatkozik.

Az előzményekből feltehető, hogy a történet előtti időkben az alsó Csallóköz letelepedésre nem igen volt alkalmas.

De a történet előtti ember némi nyomai mégis maradtak; ugyanis Rómer Fl. Bálvány-Szakállasnál jelez egy praehistorikus halmot,⁵ azóta Végh Adorján fedezett fel egyet a nagy-keszii határban, melynek Halomdomb a neve.⁶

A legtöbb halom azonban valószínűleg árvíz okozta geológiai képződmény, mint ezt Szabó József a békés-csanádmegyei halmok közül sokról bebizonyította.

A csiszolt kőeszközök is igen gyéren fordulnak elő; ugyanis 59 komárommegyei lelhelyről évek hosszú során gyűjtött 380 darab kőeszköz közül csak 7 lelhely és 24 kőeszköz esik az alsó Csallóközre, úgymint: Aranyosra 4, Csicsóra 2, Füssre 2, Kis-Keszire 3, Kolos-Némára 1, Komáromra 2, Bálvány-Szakállasra 3.⁷

¹ Örtvay T.: i. m. I. k. 230. l.

² Árpád-kori új okmánytár. VIII. 167. l.

³ Bartal Gy.: Csallóköz tört. vázlata. 13. l. a Schütt szó már a váradi regestákban előfordul.

⁴ Örtvay T.: i. m. I. k. 231. l.

⁵ Resultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie című munkájához csatolt őstörténeti térképen.

⁶ Arch. Értesítő. VI. k. 47—49. és VII. k. 166—171. ll.

⁷ Ezen lajstromot boldogult Ebenhöch Ferencz kanonok szívessegének köszönöm.

Nem lehetetlen azonban, hogy ezen köeszközök későbbi időkben kerültek ide a Dunántúlról.

Ezenkívül még Végh A. gyűjteményében vannak a Halomdombról való és Nemes-Ócsa-vidéki köeszközök.

A bronzeszközök még szórványosabban jönnek elő, többi közt Végh A. 1879-ben a nemes-ócsai határhoz tartozó Bodzásdombon talált egy bronz fejszét.

Végre Nagy-Leélen találni kréta-berakutú edényeket.

A komárommegyei Csallóköz XIII. századbéli vízviszonyaiból ítélve, könnyű belátni, hogy még a római korszakban sem vált az általános letelepedésre alkalmas területté, mert a nagy-leéli római őrhely¹ — a jobbsparti Ács, ad Mures-szel szemben — nem az egész csallóközi járás római megszállását bizonyítja; hisz ezen római maradvány csak hadászati őrszem volt és az imperium határán kívül esett.

Ugyanaz áll a Ptolemaeus által² a mai Komárom helyére tett és a quadok ellen emelt Anavum előőrsi állomásról is; ennek ugyan semmi nyoma se maradt, de elpusztulása, ha nem is valami rendkívüli földrengésből, hanem inkább a mi végletekben csapongó égaljunk lassú kóporlasztó hatásából és főleg a rómaiság maradványaira bukkanó ember s korántsem a barbár, hanem a civilizáltnak számtalan analog pusztításából érthető.

A Komáromban és Bálvány-Szakállason talált föliratos kövek ép oly kevéssé bizonyítják a rómaiaknak e helyeken való tartózkodását, mint a szórványosan előforduló kő- és bronzeszközök nem lehetnek bizonyítékok a praehistorikus embernek ezen eszközök lelhelyein való tartózkodására.

De különben is Komáromra nézve Rómer Fl.³ régi forrásokat idézve állítja, hogy rengeteg brigetiói kőanyagot építettek bele a komáromi ó-vár, szt. András-templom stb. alapfalaiba. A bálvány-szakállasi róm. kövekről és téglákról Ipolyi A.⁴ szinte állítja, hogy a Dunántúlról valók.

Áttérve a népvándorlás korára, ennek lezajlása alatt csak az avar-szláv megszállás nem volt oly ephemer, mint a hun, góth, vagy osztrogóth, vagy longobárd-gepida uralom, mert mintegy 330 esztendőig tartott, a magyarok letelepedéseig.⁵

A népvándorlási tárgyakra megyénkben eddig Dunalmáson és az ekli határban akadtak.

D.-Almáson ugyanis 1880-ban id. Wenninger Mátyás egy temetőre akadt, hol guggoló helyzetben találtattak a csontvázak; egy apró tekercses fülbevaló bizonyítja, hogy népvándorlási temető volt;⁶ az ekli határban pedig Végh A. tárt fel egy, a népvándorlás utolsó századából való telepet.⁷

¹ Az „Acta nova mus. nat. hung.“ végéhez csatolt térképen.

² Salamon F.: i. m. I. k. 187., 209. II.

³ Arch. közlemények. III. k. 3. füz.

⁴ U. o. I. k. 47. I.

⁵ Salamon F.: i. m. II. k. 48. I.

⁶ Arch. Értesítő, új folyam I. k. VII. I.

⁷ U. o. I. k. 127—133. II.

Az avar-szláv kor nem hagyott ránk mást, mint Eginhard és társainak krónikáját, kiknek füle nyitva minden képtelenség elfogadására, szemök hunyva az élet minden valóságaira¹ és a helyneveket.

A szlávok részint félig önálló szövetségesei, részint alattvaló jobbágysai voltak az avaroknak.

Az avar-szláv letelepedés alatt mentek feledékenységre legnagyobb részben vidékünk egykori celta és római helynevei.

Helyettük s épen a nevezetesebbeknél vagy tisztán szláv, vagy oly magyaros hangzású, de még sem magyar értelmű szavak állanak, melyek eredetét az avar-szláv korra kell visszavinni; mert a magyarok is azon általános szabályt követték, hogy a műveltebb hódító nemzet, ha új hazát talál, meghagyja az új szerzeményen talált régi helyneveket. Ezeket a műveltség alsó fokán levő megszállók adják. Ők pedig egy szikláról, fáról vagy mocsárról, sőt egy fűről is elnevezik a kis tanyákat, leendő faluk és városok csemetét.²

Ezek alapján mellőzve a Kamar szónak mongol fok³ és Podhraczkynak a Kam szó votják folyóvíz jelentését,⁴ a Komora, Komra szavakat szláv jelentésűeknek kell venni, de e szónak mesterséges védelmi helyre, éléstárra való magyarázását⁵ bajos elfogadni és pedig azért, mert az avar-szláv erődítések ügyében ugyan — melyeket Eginhard hiányos felfogás mellett is, némely vonásaiban híven ír le — annyit ténynek fogadhatni el, hogy már voltak mesterséges védelmi helyeik, hosszabb vonalakat ugyanis föld- és faművekkel erősítettek meg;⁶ csakhogy az a bökkenő, hogy a német krónika ezen ring-jeinek, egy hirtelen meglepetés ellen óvó kerítéseinek a szlávok következetesen grad képzőjű nevet adtak, mely az ó-szlávban nem várat jelentett, mint az új szlávban, hanem sövényt, kertelést.⁷

Mind ezen, mind a fent idézett oknál fogva, azokkal tartok, kik Komárom nevét szunyogra magyarázzák, annál is inkább, mert e felfogást e hely vízrajza is támogatja.⁸

A szlávok városunk területén való tanyázásának oka pedig abban

¹ Salamon F.: I. m. II. köt. 68. l.

² U. o. II. k. 56—60. ll.

³ Akad. nagy szótár, VI. k. 732. l.

⁴ Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. 205—206. ll.

⁵ Ipolyi Á.: Új magyar muzeum, 1858. 483. l.

⁶ Salamon F.: i. m. II. k. 62—68. ll.

⁷ U. o. II. k. 62. l.

⁸ A tatái járásban fekvő Bánhida magyaros hangzású neve határozottan arra vall, hogy egy kerületi főnök székhelye volt, mert e szónak második része, hida az ó-szlávban annyit jelentett, mint „kiséret“, mihez képest Bánhida szóról-szóra annyit tett, mint a kormányzó kiséréte, vagyis udvara és így székhelye; a mostani szláv nyelvben híd annyit tesz, mint a szárnyasok együttvéve. (Kabina Ferencz adata.) A bán szó a pán-nal semmi kapcsolatban sincs és maguk a szláv philologok azt tartják, hogy nem is szláv szó, hanem avar. (Asbóth J.: A bosnyák bogumilek. Budapesti szemle 41. köt. 37. l.) Az ethymológiát megerősíti azon történeti tény, hogy Árpád a már akkor nagobbrészt romokban hevert Bánhidánál verte le a morva-szlávokat. (Szabó Károly: Magyar vezérek kora. 98. l.)

keresendő, hogy valamint a Nyitra- és Vágvidék ősnépeinek Komárom volt a réve, ha a kishéri és moóri hegynyakakon Fehérvár tájára akartak jutni,¹ úgy Szvatopluk morva-szlávjainak egyik főhelye a Vág és Nyitra folyók vonalát védő Nyitra, a másik pedig a dunántúli Fehérvár lévén, e folyóvidék morva-szlávjainak révül Komárom, az Ipoly-Garam-mentieknek pedig Esztergom szolgált.²

A tizedik század.

A magyarok beköltözése után, kik körülbelül 892 körül kezdenek a morva szlávok ellen hódítólag fellépni, a komárommegyei Csallóközre vonatkozólag Béla király névtelen jegyzőjének tudósítása maradt reánk.

Névtelenünk, — ki a vezérek korára nézve, mint Arany János kifejtette, a Zsolt vezér haláláig tartó költői mondák után indult — és ki Árpád koránál szinte mindenestre sokkal későbbben élt, Komáromot is említi. Szól pedig ennek és az alsó, hogy úgy mondjam, Vág-melléki Csallóköznek kúmai magyarsággal való megtelepítéséről, vagy legalább népesebbé tételéről.

Szerinte Árpád korában, vagyis a X. század legelején, Retel kapja e területet, fia Oluptulma pedig építi azt a várat, melyet Komáromnak nevezett el és a magukkal hozott s a vezértől kapott nép kétharmadát ezen vár szolgálatára engedi át.³

A komáromi rév — mint láttuk — nevezetes közlekedési pont lévén, alkalmas lehetett ugyan állandóbb megtelepedésre, de az ilyes telep nemhogy várhoz, nemhogy városhoz, hanem faluhoz is alig hasonlíthatott; inkább egy pusztára tett sátoros és laczikonyhás sokadalomhoz.

Ezt megerősíti az, hogy még a királyság első félszázadában is csak Pozsony és Esztergom szerepel mint vár a Duna elzárása céljából és nyer majd fontosságot Visegrád.⁴

A Névtelen elkövette anachronismusra mutat az is, hogy a vár fentartására kétharmadot rendel. Ez a későbbi kor szokása volt.⁵

A Névtelen korában nem válhatott egy hely kisebbségére, ha egy-egy fő embertől származtatták, csakhogy e származás mentül régebbi időből legyen keltezve. Ez volt a fődolog. Anonymus korában ép oly kevésbé tudták mint ma, hogy ama képzeleti komáromi várat mikor alapították s annál kevésbbé, hogy ki alapította. Azért lehetett a vezérek korának tulajdonítani. De csak hinni lehetett abban, tudni nem.

A komáromi vár Árpád korában azt hitetné el, hogy őseink Ázsiából hozták magukkal a várrendszert.

Ez azonban nem zárja ki, hogy a komáromi rév a vezérek korá-

¹ Salamon F.: i. m. I. k. 75. l.

² U. o. II. k. 92—93. ll.

³ Anonym.: 15. fej.

⁴ Salamon F.: i. m. II. k. 94. l.

⁵ U. o. II. k. 86—89. ll., a pesti várról.

ban vízi járművek őrállomása volt. E vízi járművek Maurikios szerint szálfatálpak vagyis tutajok, továbbá ökör- vagy kecskebőrből készült tömlők, melyeket nemcsak a folyók átuszására, hanem sajkák összeállítására is lehetett használni¹ és végre csolnakszerű vízi alkotmányok voltak, melyek vesszőből voltak fonva és szurokkal béllelve.²

Még Árpádon kezdve két emberöltőn keresztül az ifjú nemzet történetében a kalandvágy az uralkodó szenvedély; kicsi volt nekik ez az ország s csaknem kicsi egy világrész, mi mellett tulajdonképeni megtelepedésről és megállapodott viszonyokról aligha lehet szó a magyarok bejövetele utáni első száz év alatt; tehát meglehetősen közel járnak az igazsághoz azok, kik a X-dik század végére teszik a csallóközi járás benépesedését, ahol a terjedelmes füzesek és rengeteg nádasok közt talált emelkedettebb száraz helyeken vonták meg magukat őseink; az alacsonyabb vízállásos, harasztos, csádes területeken pedig marháikat legeltették, télen pedig³ a folyók mentében halászzal foglalkoztak.

De hogy csakugyan a Névtelen által mondott kúmai magyarság telepedett ide, annak megdönthetlenségét IV. Béla egy 1238-ki privilegiumán kívül⁴ Herman O.⁵ az élet s hitelesség tekintetében kétségre nem vonható, még ma is észlelhető tényekben és jelenségekben találja.

Abból indul ki, hogy valamint a kaszpi tengerbe szakadó Kúma folyó táját mindenkor halászó népek lakták s lakják, fölkeresték és fölkeresik ma is, úgy Komáromnak és környékének népe szinte mindenkor halászó nép volt és pedig azért, mert Komárom táján minden a halászsátra mutat. Itt van Keszegfalva és Tany község — nyilván az ősrégi „Thona“ „Tana“ és a mai tanya halászmesterszó; itt van a Harcsás és Gadócz pusztja — a komáromi halászság a Salmo Hucho-t nem galóczának, hanem gadóczának nevezi, valamint a városi levéltárban 1587—1680-ig előforduló Halász, Csukás, Viza, Gadócz, Kárász, Czompó, Keszeg családi nevek.

Továbbá a nomád életet élő komáromi piszkés sátra, a csárda önkénytelenül eszébe juttatja az embernek az ázsiai vándor népség jurtáját.

Vége a komáromi halászság kezén levő szerszámot tekintve, azt látjuk, hogy sem a mult ezernyi sanyargatása, mely főleg e hely hadászati súlyánál fogva érte, sem jelenben a vágató, minden ősi szerszámra rátörő művelődés nem bírta kiütni a komáromi horgász kezéből a fentőt s az angol horgászat minden fűrfangja nem feledtette el vele a harcsának kuttyogatóval való fogását. Már pedig a fentő valóban ősrégi, sőt történet előtti idők szerszáma, a kuttyogató

¹ Salamon F.: A magyar hadi történethez a vezérek korában. 72. l.

² Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. 320. l.

³ Ibn-Daszta: Ismertette az 1871-ki századokban Gyoroki Antal által, 466. l.

⁴ Fényes: Komárom-vármegye. 83. l.

⁵ I. m. I. k. 440—441. II.

pedig az alsó Volgán, s így valószínűen a Kúma vize tájain még ma is dívik, él és uralkodik.

Ezek után tehát annyit elfogadhatunk Névtelenünk állításából, hogy ha nem is Árpád korában, de a X. század végén az alsó Csal-
lók közt csakugyan a kúmai magyarság szállta meg.

Komárom és vidékének a vezérek korabeli megszállását bizonyítja még a Végh A. által Nemes-Ócsán 1879-ben feltárt vezérek korából való temető is,¹ hol a ló a sírba is követi pogány urát, ami a szent István utáni korban nem fordul elő.

A tizenegyedik és tizenkettedik század.

Komárom-vármegye és város XI. századi történetére alig akad egy-két hiteles oklevél.

Mielőtt ezeket felsorolnám, lássuk, mi volt az akkori vármegye.

A szent István-korabeli megyék a királyi birtoknak urodmait képezték; a királynak — mint földesúrnak — jószágigazgatói inkább hasonlíthattak a mai ispánok és intézőkhöz, mint főispánokhoz. A megyék gyakran nem képeztek egy összefüggő egészet. A királyi jószágokkal vagy megyékkel szomszédos nemzetségek jószágai vagyis a nemes megyék, továbbá az egyháziak birtokai és a királyi megyék közt azonban bizonyos kapocs volt; mert a királyi vármegye ispánjai a király képét is viselvén, annak parancsait végrehajták és tizedben, pénzügyekben stb., a nemesi és papi jószágokon is joghatóságot gyakoroltak, ezek birtokosai azonban minden egyéb ügyeikben közvetlen a király alatt álltak.²

A szent István idejéből való adományozások által az egyházi rendűek a középkor felfogása folytán fekvő birtokok tulajdonosai s így egyenlő állásúak lettek az első rend világi állású férfiival.

Ez okból kapta megyénkben 1001-ben a szent-mártoni apátság a fizégi halászokat,³ kik a jog körén kívül állva, mint rabszolgák az apátság tulajdonát képezték; a rabszolgák legnagyobb része hadi fogoly volt, de czégéres bűntények és az ősi pogány hithez való ragaszkodás miatt nemes magyar is juthatott rabszolgaságra. Fizeg nevét egy 1260-ki oklevél szerint⁴ azon folyótól kapta, melynek torkolatánál feküdt, még 1075-ben, 1093-ban⁵ Fizegh és Füzegh néven fordul elő a mai füzitői puszta, de már 1255-től⁶ Fyzegtu a neve.

Ugyanazon monostor 1001-ben kapja még Temirdit, a mai tömördi pusztát, mely nevét a fentebbi 1260-ki oklevél szerint Temerdi jobbágytól kapta.

IV. Béla 1263-ki okmányának IV. Lászlótól való átirata szerint⁷ szent István-korabeli az elpusztult tatai benzés apátság is.

¹ Arch. Értesítő XIV. k. XL—XLIV. II.

² Pauler Gyula: Szent István és alkotmánya az 1879-ki Századokban.

³ Fejér: Cod. D. I. 282. I.

⁴ Árpád-kori új okmt. XI. 470. I.

⁵ Fejér: Cod. D. IV. 323. és I. 484. II.

⁶ U. o. IV. 2. 323. I.

⁷ Árpád-kori új okmt. XII. 491. I.

Sz. István osztá fel továbbá Leélt az esztergomi érsek fegyveres szabadosai között.¹ Leélt Pesty Frigyes Lehelből származtatja.

Végre ez időből való a bakonybéli apátságnak Komáromra is vonatkozó alapító-levele, melyet Horváth Mihály legalább is gyanusnak mond.²

Ezen egyházi birtokokon kívül — mint a későbbi korból való okiratok bizonyítják — voltak nemzetségi javak is megyénkben szent István korában.

E kétféle birtokokon kívül lakatlan része, pusztá földje is elég lehetett az akkori megyének; ezek, valamint az erdőségek, lápok, nádasok a király birtokához tartoztak.

Reánk nézve legfontosabb e korszakbeli okirat, szent Istvánnak a bakonybéli apátság számára kiállított adománylevele 1036- vagy 1037-ből,³ melyben a komáromi rév és vásár jövedelmét az apátságnak ajándékozza.

Hol volt e rév?

Hogy ezt megállapíthassuk, vegyük fontolóra a vízrajzi viszonyokat.

A mai Komárom területe kevés kivétellel árterület lévén, az árvízmentes helyek közül a Dunához legközelebb esők legterjedelmesebbike volt az, melyen az ó- és új-vár áll; másodszor valamivel főlebb a csekélyebb terjedelmű szent. András-templom tájéka s legfent a kúria Dunára néző része.

Ez az oka annak, hogy a vár helyén kezdett fejlődni a régi Komárom, míg ellenben a másik két földhátak egyikén csak falu fejlődhetett, mert a Komárom és mai Új-Szőny közt elterülő sziget farka és orra szemközt feküdven e földhátakkal, révnek egyik sem lehetett soha alkalmas hely.

Ha kis vízálláskor a sétatér dunaparti részének közepe tájáról kimegyünk a partra, azt látjuk, hogy a fent jelzett sziget farka után egy zátony huzódik, mely épen a sétatér megjelölt pontjával szemközt végződik; e körülményt tekintetbe véve, világos, hogy a két part közti közlekedésre a Dunának legalkalmasabb folyamrészeül mindig csak az kínálkozhatott, mely a jelzett ponttól a Vágduna torkolataig terjed. A két szemben álló kikötő itt lehetett minden időben.

Míg e helyütt az öreg Duna sebes sodra az újszőnyi parthoz nagyon közel hömpölyög, addig a komáromi parton a vár oldalán a parttól sokkal beljebb van a kis Dunából jövő víztömeg csenedebb sodra, mindkét Duna sodra aztán lejjebb a vár alatt a Vágduna torkolatán kiömlő víz sodrával egyesül.

A balparti komáromi rév az öreg vár táján, a jobbparti ellenben valamivel lejjebb az újszőnyi parton a csillagsáncz táján lehetett, hol a XIV.—XVI. században egy Rév-Komárom

¹ Bartal Gy.: Csallóköz történeti vázlata. 63. l.

² A kereszténység első százada Magyarországon. 61. l.

³ Árpád-kori új okmánytár. VI. 37. l.

nevű falu feküdt,¹ melyet azonban a törökök még a XVI. században elpusztítottak; de annak omladékain a gf. Zichy-család 1659-ben, mint a komáromi várjóságok akkori birtokosa, az öreg várnak átellenében egy vendégfogadót építtetett; később e pusztaságon támadt telepet Újszőnynek neveztek el,² e telep azonban főleg a csillagsáncz építése alkalmából és részben a 48/49-iki szabadságharcz alatt végkép elpusztult.

A másik kérdés az: miért szárnyaltatúla balparti Komárom a jobbparti Rév-Komárom falut?

A balparti pont emelkedésének egyik oka abban rejlik, hogy a Vág-Nyitra vidékének kikötője mulhatlanul a balparti pont volt.

De az alulról fölfelé vontatott vagy fölülről jövő hajók állomásának is azért kellett a balparti Komáromnál lenni, mert a hajósok, úgy látszik, előnyt szoktak adni a lassú vizű pontoknak, ha ott a sekély rész nem nagyon messze nyúlik be a parttól, s ez az előnye megvolt mindig a komáromi partnak a terhes hajókra nézve.

De kellett a Vágdunán is révnek lenni; keressük meg ezt is.

A Vágdunának a híd felett és alatt való részén a folyam sodra a tulsó part közelében van s csak a Vágduna torkolatánál csap át a komáromi partra.

A jobbparti komáromi rév az öreg vár táján, a balparti ellenben valamivel feljebb a Vágduna tulsó partján a mai híd alatt, a későbbi Halas falunál lehetett.

A Gyurikovics után már idézett 1592-ki váruradalom úrbéri összeírásában ugyanis a komáromi ó-várral rézsút a Vágduna tulsó partján, ott, hol a szt. Miklós-kastély volt, feküdt Halas (jacet e regione arcis Komárom, ubi castellum Sti Nicolai stat), mely a többi Harsány, Szent-Péter, Tóthvár, Hetény és Izsa falvakkal együtt semmire sincs kötelezve, mert a török mind a hatot elpusztította.

A szt. Miklós-kastélynak az 1649-iki megyei jegyzőkönyvben „új komáromi szt. Miklós-kastély“ a neve és palánk (Blockhaus, egy mély árok, azon belül kettős boronafal, melynek közét földdel töltötték meg) volt a mai „Kanonier“ mulató hely táján; e mellett feküdt Halas, melynek határa szomszédos volt Izsa és a szinte a Vágduna partján kissé fölebb fekvő Tóthvár határával; Tóthvár a mai „Becsali“ csárda táján feküdt, s nem más, mint a régi Toldvár, mert fekvése teljesen összevág Mária királyné 1383-ki határjárásával, mely szerint Toldvár, Lándor (akkor Nándor) alatt feküdt a Vágduna tulsó partján, Harsány keletre volt Szent-Pétertől.

Mivel a hajósok czéheit a dunamenti fontosabb helyek municipiumának magvául lehet tekinteni,³ s mivel a hajós népek nemcsak a

¹ Gf. Teleky József: A Hunyadyak kora Magyarországon. VI. k. I. r. 168. l. 1387- és 1422-ből való okiratokban. Gyurikovics Gy.: Tudományos Gyűjtemény. 1836. XII. k. 92—94. ll. Széchy Dénesnek 1460-ban a komáromi várbirtokba beiktató levele, továbbá a komáromi váruradalom 1592. évi úrbéri összeírása.

² Gyurikovics Gy.: i. m. 95—96. ll.

³ Salamon F.: I. m. II. k. 477. l.

vízi közlekedést és kereskedést tartották fenn, hanem kezdetben századokon át, mozgósítások alkalmával a folyami hadak szállítását is eszközölték,¹ Komárom pedig nemcsak kedvező természeti fekvésénél, hanem az ősi hagyománynál fogva is hajós és halász népek nevelő anyja és lakó tanyája volt; fel lehet tenni, hogy itt is voltak már a XI. századtól kezdve nemcsak hajósok, hanem hajóépítők is; hisz Komárom fekvése olyan, mintha már a természet is arra szánta volna, ugyanis a hajóépítéshez megkívántató anyag könnyen juthatott ide a Dunán, Vágon és az elkészült hajókat is könnyen és gyorsan lehetett innen útnak indítani.

Hogy a későbbi korban a komáromi hajóépítőknek jó hírük volt, kitűnik abból, hogy Ferdinánd 1540-ben az idevaló hajóépítő czéhtől kér pallérokat és szakértő munkavezetőket.² A XVII. században is a magyar hadi járó művek itthon és kivált Komáromban készültek.³

De kellett itt a csallóközi járás természeti viszonyainak keretébe beleillő katonaságnak is fejlődni.

Géza és szent István alatt az ősi nemzeti és zsoldos had, királyi sereggé alakulván, az abban szolgálók örökös bérbirtokot s különféle személyi jogokat, sőt nemesi kitüntetést is nyertek. E zsoldos hadi nép tehát tulajdonkép telekkatonaság volt.⁴

E királyi zsoldosok kiegészítő részét képezték a hadakozó királyi hajós népek, az ősi hajós telepek szabad magyarságát ugyanis szent István honvédelmi célokra alkalmazta,⁵ hogy számukat szaporítsa, Komáromban és a csallóközi járásban levő birtokain harczos jövevényeket is telepített le, kik a Duna nyílt országútjának népráramlatából, vagy szabad eredetű keresztény foglyokból⁶ halmozódván fel, pénzbe nem kerültek, sőt a kapott bérföldek után még fizettek is a királynak.

E királyi harczosok ugyan ritkán említetnek a folyammenti hadjáratokban; de ennek oka az, mert a folyók tárt kapuinak eltorlaszolására szolgáló ezen hadosztályt Szentkláray szerint, a gyalogsághoz számították.

Szentkláray a hadakozó királyi hajós népekre vonatkozó hypothezisének támogatására felhozhatom, hogy IV. Béla egy 1267-ki oklevelében a Neszmélylyel szemközt fekvő Radvány királyi hajósnépei említetnek,⁷ 1284-ben pedig IV. László Vast — Ács fölött — a lovászok és hajósnépek két comesének: Miklós és Mihály testvéreknek adományozza.⁸

Szent István — a bakonybéli apátságra vonatkozó — adománylevelének egy szava: forum vagyis országos vásár bizonyság

¹ Szentkláray J.: i. m. 329. l.

² U. o. 147. l.

³ U. o. 338. l.

⁴ Meynert: Gesch. des Kriegswesens und der Heerverfassungen. I. köt. 116. l.

⁵ Szentkláray J.: i. m. 34. l.

⁶ Bartal György: Comment. I. 113., 139., 140., 270. ll.

⁷ Knauz: Monum. I. 542.

⁸ Arpád-kori új okmt. IX. 380.

rá, hogy a telepedők nyertek olyan szabadalmakat, melyek a későbbi városi szabadság lényegéhez tartoztak.

Az egész kifejezés kiegészítése pedig: *tributa de portu et foro in Camarin*, azaz a komáromi sokadalom és révjének vámjá, mely a bakonybéli apátság jövedelme, arra mutat, hogy ez apátság népe valószínűleg nem fizetett vámot sem ezen, sem más vásáron.¹

Azonban ilyes szabadalmak még nem voltak elegendők egy város autonómiájára. Sőt némi részben éppen a bakonybéli apátság gyámsága alatt álló községnek mutatják fel az akkori Komáromot, különösen a bíraskodásban.

Hogy e gyámság sokáig tartott, bizonyítja az, hogy IV. Béla, szent István ezen adományozását még 1246-ban megújítja.²

Az országos vásár kapcsán térjünk át más kérdésekre.

Hazánk első századaiban az őseinkkel jött Mohamed vallású izmaeliták és a zsidók kísérték a magyar táborokat kalandjaikban, azok jártak vásárról vásárra, szállásról szállásra az új hazában.³

Az első keresztes hadjárattal a XI. század utolsó éveiben egykorú szt. László adja ki a szigorú rendeleteket az izmaeliták és zsidók ellen.

Most már a kereskedők nélkülözhetlen osztályát keresztény elemekből kellett ujjonozni; erre alkalmasabb osztály nem lehetett, mint a hajósok, kik inkább a kereskedők, mint az iparosok közé voltak sorozhatók.

E korszak helyi kereskedelmének rajzához összeszedtem ugyan a töredékeket és romokat, de azon tudatban, hogy e kérdést épügy, mint már eddig több — a rég letűnt századok homályában majdnem nyomaveszett — rejtélyt némileg megvilágítani ugyan lehet, de a helybeli aktuális belélet ősi, eredeti alakzatait többé helyreállítanom lehetetlen.

E leírásban az Árpád-kori adatok hézagossága miatt kénytelen voltam — az anachronismus látszata daczára — némely későbbi adatra is hivatkozni, mert világot vetnek a felvetett kérdésre.

A kereskedelem fő tárgya nálunk eleinte a hal volt.

A csallóközi járás halásztanyái és vejszéi az okiratok tanúsága szerint a XI. századtól kezdve a királyok birtoka volt, s következő helyek bírtak halásztanyákkal és vejszékkal a XIII. században a Duna és Vagduna szakadékaival mellett: Megyer, Izsap, Gellér, Ekel, Ekecs, Bálvány-Szakállas, Bogya, Tany, Füss, Csicsó, Néma, Keszi, Nemes-Ócsa, Megyerics, Aranyos, Örkeny, Pusztaszent Pál és a gadóczi puszták.⁴

Ezekon kívül még más helyeket is említenek a ránk maradt okiratok, az egyik Érsekleél az öreg Duna mellett, ezt szt. István több harasztos, mocsaras helyekkel az esztergomi érseknek ajándékozta, melynek eke alá való földjét felosztja az érsek fegyveres szaba-

¹ Salamon F.: i. m. II. k. 117. l.

² Fejér: Cod. Dipl. IV. I. 410. l.

³ Salamon F.: i. m. II. k. 104. l.

⁴ Ortvay F.: i. m. I. k. 356. l.

dosai közt,¹ hogy Érsekleélen halásztanya volt, az a hely fekvéséből következik; a második Komáromban volt, hol a vágői halásztanyát a garam-szt.-benedeki apátság 1075-ben I. Gézától kapja,² melyet még 1209-ben is bírt.³

Ezeken kívül 1075-ből a garam-szent-benedeki apátság bírta még Udvard táján a Nyitra, Tarmas és Zsitvában való és a zsitvatói halászati jogot,⁴ később a szent-mártoni apátság füzítői⁵ stb. dunai halásztanyái is előfordulnak.

A komáromi várbirtokot, tehát — az egyháziak halászó helyeinek kivételével — elsorolt királyi birtokot képező helyek halásztanyáit és vejszéit is Walther comes⁶ csak a XIII. század második felében veszi meg.⁷

Hogy a szabad magyarság is űzte a halászatot, az több, mint valószínű; de ezek tanyái és vejszéi a királyiakhoz képest viszonyítva, törpe minoritásban lehettek.

Hogy ez időtájt vidékünk bőviben volt a hálnak, azt abból látjuk, hogy 1051-ben Endre király a véginségre jutott német seregnek Győrön alul ezer szalomán, ezer ökrön kívül 50 darab roppant vizát⁸ ajándékozott, e halak tömege komáromi volt.⁹

1500 körül még rendkívül sok vizát és tokot fogtak Komáromnál, egyszerre százával fogják azokat s kiviszik Bécsbe; sőt külföldre is,¹⁰ valószínűleg besózott állapotban és hordókban.

¹ Bartal Gy.: i. m. 63. l.

² Knausz: Monum. I. 58. l.

³ U. o. i. m. I. 190. l. III. Ince pápa bullája.

⁴ U. o. Monum. I. 53—60.

⁵ Árpád-kori új okmt. III. 38—39.

⁶ A comes szónak régi magyar jelentését a magyar köznép körében kell keresni. A Csallóközben régi szokás levén a nemes családokat úri és nemes nevezetekkel különböztetni, a köznép ezen ősrégi megkülönböztetéséből következik, hogy a comes szónak nem lehetett a magyarban gróf jelentése. (Bartal Gy.: i. m. 35. l.) A comes tehát földbirtokos volt; de a városi lakosok comes czímének ezenkívül a születés az indoka, ugyanis a keresztes háborúk idejétől számítva, számos lovag-rendi család telepedett le nálunk, mert leginkább honvédelmi célokat tartottak szemeik előtt királyaink; tehát tulajdonképp lovagok voltak a telepedők, s a köznép az ő fegyveres szolgáltaiból állott elő. A comes czím városi lakosokra ruházva ezt bizonyítja; hogy az otthon lovag-rendbeli urat nálunk le nem szállíthatták a lováról, egy sorba a polgári mesteremberekkel, az világos. (Salamon F.: i. m. II. k. 215. l.) A magyar földbirtokosok comes czíme a törzsfőnökökről a nemzetségek, majd az azokból alakult család fejére s végül a családok egyes tagjára öröklött át. Ez a méltóságot jelelő comes szó a grófi méltóság fogalmát ölté magára a XV. században. Ha a comes szónak jelzője volt, mint nálunk: castri, curialis, akkor hivatalt jelent az okmányokban. (Tagányi K.: az 1881-ki Századokban 516—519. II.)

⁷ Knausz: Monum. I. 551.—560. II. IV. Béla 1268-ki beiktató levele.

⁸ Ezt nem a mai vizára kell érteni, mely ritka s ha mázsás, már bámulat tárgy, hanem a régi halászok őrhálára, melyet közönségesen szinte vizának mondtak, s mely tíz egész mázsát is nyomott, anyatengerében pedig húsz mázsát is megnő. (Herman O.: i. m. I. k. 458. l.)

⁹ Szinnyei József: Vasárnapi Ujság. 1863. 14., 15. sz. — Pauler Gy.: a Képes Krónika ezen adatát elveti (Budapesti Szemle 48. k. 451. l.)

¹⁰ Suntheim László: Győri tört. és rég. füz. II. köt. 121. l.

(A XVI. és XVII. században seregesen vándorolt a víza Bécsbe az udvari konyhára; az elszállításról a „császár komáromi udvarbírái” gondoskodtak.¹)

Azonban míg az ifj. Réső Ensel közölte XVI. századbeli okiratokban különösen Gúta és Naszvad, addig a XVII. században különösen Gúta² szerepel Komáromon kívül mint fő halásztelep; e században nemcsak a dunai, hanem a tiszai halászat egy részét is komáromi halászok bírják bérben).

Ortvay T. hazánk világszerte közmondásos halbőségének okát az Árpád-kori mesterséges haltenyésztésben keresi, mely a nagy fogyasztás okozta pusztítást ismét jóvá tette.³

Csak hogy e mesterséges ikrázási helyek, halköltő tanyák számát, — miután Herman O., mint láttuk, a hazai halastavakat a minimumra redukálta — szinte nagyon devalváltni kell.

Megyénkben Herman O.⁴ okiratok alapján a gútai Mátyás-kori és a XVI. századbeli martosi és felső kir. halastavakat említi.

A tatai halastavaknak legalább XVI. századbeli korát az 1518. XIV. törvényczikk bizonyítja; az igmándi, környei halastavak korára nem találtam hiteles adatokat.

Majkon az Árpádok korában valószínűleg volt halastó, mert Czinár — Pázmány Péter után — állítja, hogy e premontrei prépostság már 1252-ben létezett.⁵

De a hal bőségének megfelelő volt az óriási fogyasztás is; e nagy fogyasztás okát nemcsak ez élelmi szer könnyen érthető csekély árán, mely, minél régebb időre megyünk vissza, annál alább száll; hanem részint abban kell keresni, hogy az egyháziak megélhetésének egyik fő kellékét a hal képezte,⁶ mire bizonyosság I. Géza és III. Incze pápa idézett okirata, részint pedig az egyház számos napra bőjtöt parancsoló és a laikus világra is kiterjedő — szószékről és trónról egyaránt hirdetett — rendeleteiben.

A halnak, mint piaczi cikknek, vámjára vonatkozólag fennmaradt IV. Bélának egy — a pesti új-vár vásárjövendelmét szabályozó — oklevele,⁷ melyben egy bárka halnak egy font hallal, egy nagy kocsi halnak fél fertóval ($\frac{1}{4}$ márká) való megvámolását engedélyezi.

Hogy nemcsak hallal kereskedtek Komáromban, hanem marhával is, az bizonyos, de ez utóbbi kereskedés igen meg volt szorítva; a kezdetleges kézműipar tárgyai is vásárra kerültek (az iparosok IV. Béláig udvaroncok vagy rabszolgák voltak), végre az állatbőrök mint ruházati cikkek örvendhettek nagy kelendőségnek.

¹ Szinyeyi J.: i. h. közli az okiratot.

² Birken: Neu vermehrter Donau-Strand. 1684. 153. l.

³ I. m. I. k. 361. l.

⁴ I. m. I. k. 458—466. ll.

⁵ Monasteriologia II. 45. l.

⁶ Ortvay T.: i. m. I. k. 358. l.

⁷ Wenczel: Budai regesták. I. k. 97. l.

Láttuk, hogy Komáromban már az Árpádok idejében kellett hajógyárnak lenni; a fa a Dunán és Vágon való szállítás könnyűségénél fogva olcsó levén, valószínű, hogy házépítésre is használták, annál is inkább, mert még sz. László korában is, mikor sz. István jobbját megtalálták, famonostorban tették le,¹ továbbá; mert még a XIV. században is mint ritka jelenségek jegyeztetnek fel a kisebb helyeken kőből épített templomok.²

De ami a fő: a komáromi árvízlátogatta területen a fának mint házfalnak határozott előnye volt a vályogból vagy vert földből készített fal felett, mert a könnyen átázható anyagból készült házakat az árvíz nem viszi ugyan el, de leülteti fedeleiket a földre.

A faházakon kívül azonban Komáromban valószínűleg nemcsak vályog-, hanem sövényházak is voltak, melyeket egy 1718-ki tűzrendőri intézkedés betilt,³ ezen sövényházakat találjuk ma is a Vágduna árterületébe eső községekben, és nem ok nélkül.

Tudvalevő, hogy a Vágduna hirtelen és nagyot árad, azon felül sebesebb folyású levén a Dunánál, árja ellen a sövényház a legjobb védelem; mert ha a sövényfalból a földet kimossa is az árvíz, azért az emberek — a ház négy sarkát képező — faoszlopokon nyugvó padlásra ingóságaiikkal együtt felmenekülvén, barmaikat, baglyáikat, a háztető végibe kötött tutajra rakva, biztosságbán lehetnek.

De mindez nem zárja ki azt, hogy Komáromban kőházak is lehettek.

A mohácsi vész előtt kevésbé, vagy egyáltalán nem levén szokásban a téglakészítés és -égetés, — amit Zsigmond nejének levele is bizonyít, ki 1425-ben Bécsből kér téglavetőket Ó-Budára,⁴ — valószínű, hogy első sorban a kis Anavum őrhely romjait használták fel a komáromiak, s csak azok fogytával eshettek neki a máig sem kiaknázott Brigetio romjainak, illetve alapfalainak.

Ezen kitérés után térjünk át a XI. és XII. század egyéb adataira.

Ezek közt legfontosabb I. Gyejcsa királynak a garam-szentbenedeki apátságra vonatkozó 1075-ből való alapító levele.⁵

Ez oklevélben a király a bessenyők által lakott Udvardot ezen apátságnak adományozza. A hagyomány azon homokdombokat tartja a régi Udvard helyének, melyek a mai Udvard és a Perbete-szent-miklósi vasuti állomás közt ehhez jóval közelebb esnek. Ugyanott a Zsitva mellett 72 ekealja birtokot is ad a király a nevezett monostornak (egy ekealja föld akkora, amennyit egy eke egy nap meg bír szántani, tehát körülbelül egy hold), továbbá a Nyitra, Tarmas és Zsitvában való halászati jogot és az ezen vizek közt elterülő legelőket és réteket. Az udvardi határban ezenkívül még egy más 25 ekealja birtokot is adott ezen apátságnak a király, továbbá 20 rabszolgát

¹ Katona: Hist. Crit. II. k. 407. l.

² Bartal Gy.: i. m. 35. l.

³ Városlévtár.

⁴ Salamon F.: i. m. II. k. 483. l.

⁵ Knausz: Monum. I. 53—60. l.

házastul és saját kuriáját, végre az udvardi szent Márton kápolnát.

1228-ban az apátság ellenszegülő halász rabszolgáit — fél fejhajukat lenyíratván — II. Endre újból az apátságnak ítéli oda.¹

Továbbá Komáromban 3 ekealja földet ad a Duna mellett és a Dunán való halászati jogot azon a helyen, melynek neve Wag-tuin, vagyis a Vágduna torkolatánál.

Zsitvatón (Sitoutuin) 11 halász rabszolgát ad házastul és a halászati jogot, később 1124-ben Situatu néven jó e hely elő.²

Füssön (fius) körülbelül 2 ekealja földet.

Billegen (bilegi) 2 ekealja földet.

A naszályi (nazal) erdő mellett egy Neskev nevű aranyművest testvéreivel együtt és körülbelül 5 ekealja földet.

Füzitőn a fizégi folyó felett egy birtokot, melynek határjárása is le van írva, de amelyen ma már bajos eligazodni. A szövegben említett geholu hegy valószínűleg az almási bányák alatt elterülő fűzi szőlőhegy; Gunreid sírja pedig, ki egy dombon volt eltemetve, az almási pusztá területén lehetett, hol egy domb képezi azon régi temetőt, melyet az oklevél szövege említ, s mely ősmagyar temető.³

Machala faluban 20 rabszolgát házastul, ezek évenként 30 nyestbőrt tartoztak adni a monostornak. E falu valószínűleg a Moca alatt elterülő és később 1293-ban is előforduló hasonló nevű komárom-megyei birtok volt.⁴

A vten- (Hetény?) és machala-beliek a garam-szent-benedeki templomot s egyéb épületeket is tartoztak tatarozni, de amely évben ez volt a dolguk, nem adtak nyestbőrt.

Végre Harcsást (horcha), ha csakugyan a mai harcsási pusztá értendő alatta, határjárása legalább meglehetősen reáillik e pusztára, mert két fán kívül határaiul egy domb említettik, mely war-nak nevezetik, ami reáillenék a leányvárnak nevezett — Brigetioval szemközt fekvő — római erődre, a másik határa pedig Füzeg nevű folyó, mely fontebb mint holt Vágdunaág volt már említve, mely Harcsás mögött húzódik le egészen Izsa alá.

1075-ben említettik még Kürth falu (Kurth),⁵ mely 1124-ben is előfordul,⁶ 1156-ban pedig Esztergom érseki megyéhez tartozó plebániának mondatik.⁷

Végre 1094-ben az ősi nemzetiségek egyik tagja említettik, t. i. Hieronymus Kolos de Néma.⁸ Kolos-Néma előjön később 1226.⁹ és 1234.—1270.¹⁰

¹ Knauz: Monum. I. 267. l.

² Fejér: Cod. D. II. 72. l.

³ Arch. Értesítő Uf. III. 162. l.

⁴ Fejér: Cod. D. VI. 1. 280. l.

⁵ U. o.: Cod. D. I. 435. l.

⁶ U. o.: II. 75. l.

⁷ U. o.: II. 141. l.

⁸ U. o.: VII. 3. 152. l.

⁹ Győrmege és város 481. l.

¹⁰ Árpád-kori új okmt. II. 10—12. ll.

A csoportosítás folytán már említett XII-dik századbeli adatokon kívül keveset sorolhatok még fel.

Ilyen Kálmán király 1113-ki oklevele, melyben Szémő, (Zemey) mint a zabori apátság birtoka jó elő, szomszédjai Negyed és Nyárasd,¹ 1249-ben Zemey néven fordul elő,² 1291-ben pedig Scemey-t két testvér a nyitrai püspökségnek adományozza, Szémő a nyitrai káptalan levele szerint akkor Nyitra megyében feküdt.³

A másik Ipolyi azon okadatolt véleménye,⁴ hogy a XIII-ik században a komárommegyei Csallóközben sok jószággal bíró Katapán nemzetségből való volt 1009-ben a legelső és az 1197—1217-ig szerepelt egri püspök s hogy a Katapán (benczés) monostort egy ezen családból való főpap alapítá. Czínár szerint⁵ 1259-ben csakugyan egy Katapán nemzetségbeli: Miklós comes volt e monostor gyámura. Ezen elpusztult kolostor alapfalai Duna-Örssel szemközt a monostori szőlőkben a mostani hegymester szöllejében még meg vannak a földben; e szőlő a Duna partján ott van, ahol a komáromiak szöllei a kőkereszt fölött elfogynak és egy széles út szolgál le a Dunára.

A tizenharmadik század első fele.

A XIII-dik században már bővebben bugyognak a források.

1208-ban Mócsot (Moth) az esztergomi káptalan kapja ajánlékba,⁶ előfordul 1282-ben.⁷

1213-ban említetik Öblő (Ilbew) falu, később 1234-ben,⁸ 1250-ben Beth, Vend, Tarcan és a királyné népei voltak szomszédai.⁹ Az úgynevezett pusztá-templomi réten maig is látható domb helyén állott az egykori ölbői templom és hihetőleg körülötte a falu. Tárkány mellett is van egy faluhely a szőlők körül, a vízi malmon túl Csepre menet balra, valószínűleg a régi Tárkány helye.

1216-ban említetik Ronka (Runka) falu, melynek harmadrészét úgy vette meg a szent-mártoni apátság.¹⁰

1217-ben Tardost az esztergomi érsek visszakapja a márványbányákkal együtt, 1218-ban ezen adományozást II. Endre megerősíti.¹¹

Ugyanazon évben előfordul Gúg falu,¹² 1245-ben megveszi az esztergomi érsekség,¹³ Gúg, mint személynév is előfordul.¹⁴

¹ Hazai okmt. VIII. 3.

² Fejér: Cod. D. I. 212.

³ Knauz: Monum. II. 281.

⁴ Új magyar muzeum. 1858. 554. 1.

⁵ Monasteriologia. I. 284. 1.

⁶ Fejér: C. D. III. 168. 1.

⁷ U. o. V. 3. 131. 1.

⁸ U. o. I. 150. és VII. I. 239. II.

⁹ Árpád-kori új okmt. II. 1.

¹⁰ Győrmege és város. 485. 1.

¹¹ Knauz: Mon. I. 214—217. 1.

¹² Fejér: Cod. D. III. I. 202. 1.

¹³ Knauz: Monum. I. 360. 1.

¹⁴ U. o. I. 463. 1.

1218-ban Örsön Sámuel comes 3 ekealja földet vesz a komáromi várjobbágyoktól; említve van egy Moor nevű komáromi primipilus (élelmezési biztos?),¹ 1256-ban Medleki Sebridus (Sziegfried) comesnek ajándékozza IV. Béla² Örsöt más birtokokkal együtt. Sebridus 1264-ben eladja az esztergomi érsekségnek.³ Örs régi személy- és helynév, jelentése az ör-től származva, világos.

1226-ban Ásványtő (Ásvánthen), ma csárda a Duna mellett Néma fölött, vétel útján lesz a szent-mártoni apátságé,⁴ előjön 1250-ben, mint 15 beltelekkel bíró praedium.⁵

1226-ban Csicsó (Cychou) praedium említetik.⁶

1234.—1270. IV. Béla megerősítván a Gyejsa fejedelem és Szent István által alapított szent-mártoni apátság jövedelmeit és jószágait,⁷ a többi közt Temurd (Tömörd) praediumban felsorol 57 jobbágyot, 44 fegyveres szabadost, 2 lovászt, 23 ácsot, 2 üst-készítőt és 46 udvarnokot ugyanannyi belső telekkel. Az okmány szerint Temurd birtokon 3 falu állott, melyeknek egy közös határuk volt. Az egyik faluhely Tata felé menet a jobbra eső táblán, a rét szélén van; a másik Igmándra menet az út két oldalán terült el, igen közel a mai tömördi pusztához. Tömörd szomszédai voltak: Grebuch, a mai grébiesi puszta, Halas valószínűleg a mocsai tó mentén, Guruch, Ruch, György falva fekvése még nincs constatalva, Csicsó a csicsói hegy és a Nagy-Igmánd tömördi út jobb oldalán elterülő csicsói földeken volt.

Beled praediumon — fekvése ismeretlen — az udvarnokoknak 20 belső telke volt, szomszédai: Grebuch, Macha, Ladomér (fekvése ismeretlen) és a király udvarnokainak második faluja (szinte ismeretlen).

Almásón 33 belső telek.

Fyzegtu (Füzítő) praediumon 32 belső telek és 4 malom, e birtokon 2 falu volt, szomszédai: Sar (?), Bylla (Billeg), Nezmel (mert lefelé a Duna egy része 2 szigettel szinte a füzítői birtokhoz tartozott), Astanc (?) és Sumuld (?).

Füssön (Fyvs) 32 lovas és 20 jobbágy beltelekkel együtt.

Tatában 4 malom két házban.

1239-ben Anyalán (Anala) a szolgagyőri, banai, komáromi várnépek 5 ekealja földé Mátyás, az esztergomi érsek udvarbírájának kezére került, de IV. Béla a várbirtokokat rendezvén, a várnépeknek visszaadta előbbi birtokukat és Mátyás ugyanott másfél ekealja földet kap.⁸ Pesty Fr. szerint Anyala előfordul a finn-vogul mythológiában.

¹ Árpád-kori új okmt. VI. 396. l.

² Knauz: Mon. I. 435. l.

³ U. o. I. 519. l.

⁴ Győrmege és város. 473. l.

⁵ Árpád-kori új okmt. II. 10—12. II.

⁶ Győrmege és város. 475. l.

⁷ Árpád-kori új okmt. II. 10—12. II.

⁸ Knauz: Mon. I. 330. l.

1239-ben említették Harsány,¹ 1250-ben az A b a faluból való Weytek eladja harsányi birtokrészét.²

A szent-péteri határ keleti részén van egy 1500 holdnyi terület, melyet ma is harsányi dülönnek neveznek. Pesty Fr. szerint Harsány erdős vidékű helyek neve szokott lenni.

1244-ben előfordul A b a falu,³ ma Ó-Gyallához tartozó pusztá a Zsitva mellett.

1245-ben Folwnye a Hetény határában fekvő és a banai várnépek birtokát képező 3 ekealja földet kapja IV. Bélától.⁴

1245-ben⁵ és 1298-ban⁶ Karva (Korwa), mint komárom-megyeyei szolgagyőri várbirtok említettik.

1247-ben Ekli Olthman gadóczyi birtokát (Gothouc) eladja.⁷

1247 körül Tamás, Balián és Opour Kava (Coa) nevű birtokon megosztottnak.⁸ Ezen okiratban, mint tanúk szerepelnek a többi közt: a Katpány nemzetségből: Sándor, János és Miklós, Weyk faluból (ma Vék, pusztá Ó-Gyalla és Martos közt): Sándor, Concol faluból (ma felső és alsó Konkoly pusztá): Pál, A b a faluból: Tamás és Panadán, Gothouch faluból (ma gadóczyi pusztá): Nogud, Némáról: Conrád comes, Pouka Komárommegye alispánja, Scemera faluból (Szemere): Leustach, György a katpán-monostori apát ispánja, Farkas Ekly falu (Ekel) papja,⁹ Szent-Pálról: Jób, Ás-ról (Ács?): István, Zelebegről: Lukács (Zelegebet Ipolyi a Csilizközbe véleményezi), Komárom faluból: Lőrincz.

1249-ben előfordul a banai szent keresztről nevezett templom,¹⁰ 1254-ben plebánosa Reginald,¹¹ Bana, mint a már említett Kolos és Katapán nemzetségnév.¹² Igen valószínű, hogy nem a Csilizközben egykor létezett Banáról,¹³ hanem a Bábolna fölötti Banáról szólnak az idézett okmányok. Sőt az is majdnem bizonyos, hogy a banai vár, melynek főispánjait Czinár 1247-től 1279-ig felsorolja,¹⁴ szinte itt keresendő, ugyanis a faluhoz közel egy dombon láthatni egy 30—35 □-ölnyi sánczolást, mely körül apróbb épületek nyomai vannak, e dombot a nép ma is várdombnak nevezi. E vár népeit, mint már Anyalánál tettem, jelezni fogom más helységeknel is.

A banai várnépeken kívül előfordulnak még megyénkben a szolgagyőri vár népei is. E várat újabban Bottka Tivadar Sopron-

¹ Fejér: C. D. IV. 1. 154. l.

² Hazai okmt. VI. 57. l.

³ Árpád-kori új okmt. VII. 180. l.

⁴ Fejér: Cod. D. VII. d. III. 144. l.

⁵ Árpád-kori új okmt. VII. 200. l.

⁶ Fejér: Cod. D. VI. 2. 176. l.

⁷ Knauz: Mon. I. 370. l.

⁸ Hazai okmt. III. 8. Knauz 1260—70-re teszi ezen oklevél dátumát.

⁹ Az ekli nemesek Ipolyi szerint Katapán-nemzetségbeliek voltak. (Uj magyar muzeum. 1858. 559. l.)

¹⁰ Győrmegeye és város. 473. l.

¹¹ Fejér: Cod. D. II. 244. l.

¹² U. o.: Cod. D. VII. 2. 40. l.

¹³ Ipolyi: Uj magyar muzeum. 1858. 545. l.

¹⁴ A Fejér Cod. D. tárgymutatója végén.

megyében, Villányi Szaniszló ellenben Veszprémmegyében kereste. Ezekkel szemben Tagányi Károlynak sikerült bebizonyítani, hogy a szolgagyőri vár Nyitra megye Poszádka nevű falujától mintegy negyedóránnyira, a Vágtól pedig 100 ölnyi távolban volt, hol romjai ma is láthatók.¹

Megyéinkben e szolgagyőri várispánságnak Tagányi szerint a következő helyeken volt birtoka:²

A ny a l á n, hol 1239-ben szolgagyőri, banai és komáromi várnépek laktak, továbbá A r a n y o s alsó végén 1268-ban, a mai fel-aranyosi puszta Aranyostól északra, C s é m e n (Cem) 1209. előtt a galgóczy vár népei laktak, Galgócz és Szolgagyőr szoros viszonyban álltak egymással s a később épült szolgagyőri vár birtoka eredetileg Galgócz vári birtok volt; Csém ma puszta Kis-Igmándhoz negyedóránnyira. Gellér (Guler) 1258-ban szinte a szolgagyőri várispánsághoz tartozott. K a v a szomszédságában 1247-ben több szolgagyőri várjobbágy van megnevezve. Kis-Keszi szinte a szolgagyőri várispánságé volt, míg jobbágysai 1277-ben a nemesek közé felvételtek. K u r t a - K e s z i (Queztev) egy része 1256-ban Bana és Szolgagyőr várakhoz tartozott. M a d a r (Modor) földjén szintén szolgagyőri jobbágysak laktak. N e m e s - Ó c s a (Oucha) egyik szomszédjául 1268-ban Álmos szolgagyőri jobbágy van megnevezve. Ö r s (Vrs) egyik szomszédja 1268-ban szinte szolgagyőri várjobbágy, Szántó (Zamtu), ma Ekellet és Nagy-Keszivel határospuszta, csak 1258 óta tartozott Szolgagyőrhöz, mert akkor vették meg azt ezen várnak gelléri jobbágysai.

1249-ben IV. Béla esztergommegyei Örs faluját elcseréli az esztergomi érsek Szőny falujáért.³ Szőny IV. László korában, egy dátum nélküli okmány szerint Weech István nevű unokájáé.⁴

1250-ben előfordul E r e c h t u praedium,⁵ ma E r e c s, Karom pusztával és Csicsóval határos puszta, ugyanazon okmány említi H a r a z t y falut, mint Füss szomszédját, ma puszta hely Füss mellett.

Komárom a tatárjárás előtt és a tatárpusztítás alatt.

Láttuk, hogy a Duna szigetünk alatt való egyesülése szakán a balparton támadt a város magva.

Mikor és mikép emelkedett népes helységgé Komárom, arra semmi adat sincs; de minden arra vall, hogy a XIII. század első felében már az volt.

A várjobbágyi rendszer átalakulása folytán sok félfüggésbeli család kisbirtokossá, iparossá válván,⁶ ezek képezhették túlnyomólag Komárom akkori lakosságát; mert ha sok ideig tömeges német lakosai

¹ Századok. 1882. 312—323. II.

² U. o. 389—393. II.

³ Knauz: Mon. I. 376. I.

⁴ U. o. II. 267. I.

⁵ Árpád-kori új okmt. II. I. okm.

⁶ Salamon F.: i. m. II. k. 127. I.

lettek volna, Komáromra is német névnek kellett volna ragadni, mint a többi dunaparti városokra Pozsonytól Visegrádig sorban.¹

A fentebbi átalakulás folytán a honvédeket zsoldosokkal kellvén pótolni, ezek fizetésére, a kir. kincstár üres levén, részint a pénzes városok kereskedőinél és iparosainál kellett a készpénzt a királynak keresni, de főleg a gazdag tőzséreknél, kik az ország összes közjövedelmeit haszonbérbe tudták venni. Ezek nem mind keresztények voltak, hanem mohamedánok és zsidók is.

Kálmán és IV. Béla a zsidók jogviszonyait törvény által szabályozván, a zsidók — kik a vegyesházi királyok alatt valódi rabszolgák² — e korban kívül álltak ugyan jogilag a községen, mert közvetlenül a királynak fizettek bizonyos adót, de főleg a bevándorlók kedvezményekben is részesülhettek, miután külföldi zsidók, köztük dúsgazdagok is, költöztek be az országba; ilyen volt a német, nyilván Ausztriából való Henuk vagy kicsinyítve Henel, kit IV. Béla 1245-ben mint kamaraispányt a kir. jövedelmek kezelésével bízott meg³ és valószínűleg nagyobb pénzösszeget kapván tőle, a tatárjárás után Komárom várát a hozzá tartozó 20 faluval, 2 pusztával s egy tatai malommal kapja a királytól.

Maga az erre vonatkozó adománylevél nem maradt ugyan ránk, de más okmányok⁴ bizonyítják a tényállást.

A valamivel 1265. előtt elhalt Henuk maga ritkán tartózkodhatott ugyan itt, de az általa ide telepített zsidók, noha jogi helyzetük-nél fogva nem lendíthettek a városi önkormányzaton, bizonyára nemcsak népesebbé tették Komáromot, hanem vagyonosságuknál fogva, Komárom kereskedelmi és ipari forgalmát is emelhették.

Hogy IV. Béla városi szabadalmán kívül, régi királyaink közvetlenebbül tettek volna valamit Komáromért, hogy itt templomot, várat építettek volna, arról nem szól a krónika.

Okmányokból láttuk a bakonybéli apátság kiváltságát és jövedelmét; ez okmányokból ugyan nem, de a kereszténység behozatalának a városok keletkezése és fejlődésével való szoros kapcsolatából következtethetjük, hogy a benczések czivilizáló védszárnyai alatt honosulhatott meg Komáromban és vidékén nemcsak a fejlettebb nyugati földművelés, hanem a kőművesség is, mely nélkül valódi város nincs; feltehető tehát, hogy ők emeltek első kőtemplomot, klostromot Komáromban.

Míg Németországon előbb születtek meg a városok falai, mint a városi élet: nálunk már lehetett beszélni városról, midőn egy helynek falai vagy nem, vagy igen silány minőségűek voltak, még ahhoz a korhoz képest is.⁵

¹ Salamon F.: i. m. II. k. 138. l.

² Dr. Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. 294. l. Egyet. könyvtár H. 66. fol. I. kézirat.

³ U. o. 101. és 382. ll.

⁴ Fejér: Cod. D. IV. 3. 283. l. és Knauz: Monum. I. 551—560. ll.

⁵ Salamon F.: i. m. II. k. 158. l.

Ennek oka a magyar honvédelemben, de főleg abban keresendő, hogy a kényszerítő körülmények s a szükség érzete hiányzottak. Bekövetkezett azonban a leczke, még pedig oly szigorral, mely a hiba mértékét jóval meghaladta.¹

Valamint a mongolok betörésének első hírére még 1241. márczius közepén Váczt, Pestet tömérdek sok vidéki menekült lepte el; egy része tán a dunántúli biztosabb részekre menekülendő, ott várt az átkelésre;² úgy Komárommegyében is első sorban a csallóközi járás lakossága, szekerre rakva családját és felkelhetőségét a két nagy folyó összeömlésénél fekvő Komáromba menekült,³ mert e folyók védvonalát biztosabbnak tartá bármely várfalnál; továbbá, mert nejeik- és gyermekeiknek a Dunántúlra való átszállítására is a komáromi rév rendelkezett legtöbb hajóval.

Az udvardi járás sokkal nagyobb levén akkor, ugyanis Karva 1245-ben,⁴ Nagy- és Kis-Mocs 1274-ben⁵ Komárommegyéhez tartoztak, e járásnak a Dunához közelebb lakó népe valószínűleg a zsitvatói és csenkei vagy karvai ősrégi révekhez menekült.

A fent 3. szám alatt idézett oklevél tanúsága szerint a királynak Folwyne nevű híve a komáromi várat a mongolok betörésének első hírére megerősítette.

A mai kettős vár és a sétatér területének magassági viszonyaiból s abból indulva ki, hogy ezen területen belül elég hely volt egy ellenállásra készülő tábor számára; feltehető, hogy e területet erősíthette meg Folwyne.

Régi képeken egy Duna-eret látni, mely a régi várost körül-folyja,⁶ e vízárók a Vágdunát — a sziget farkának átellenében végződve — a Dunával köti össze.

Épen e vonalba esik ma az 1809. és 1850-ki árvíz által a Velen-cze városrészszel együtt sujtott vársor (akkor vágó-utca) és a barátok utczája, melynek a kis piac felé kanyaruló része ma is mélyen fekszik.

Ha e vízárók már megvolt IV. Béla korában mocsár-zóna alakjában és nem későbbi ásás eredménye, akkor e vonalon belül huzódhattak azon czölöpsorok, melyekkel Folwyne a tábort megerősíté, de a túlparti Brigetiő romjaiban kinálkozó építő anyagból készített várfalakat is lehet feltételezni; de ez esetben biztosra vehető, hogy a várfalak nem készülhettek el idejére; lehet, hogy ezen erősítés folytatólag közvetlen a Duna és az akkori Vágduna partján is keríté a tábort.

De hol volt akkor a Vágduna partja?

A város vízrajzából világos, hogy a XIII. században nemcsak a később Velenczének nevezett vágdunamelléki városrész, hanem az újvár vágdunai részén elterülő pintyliget (talán finkenau Weiss József várparancsnokról 1815. ragadt rá e név) és az ó-vár alatt levő azon

¹ Salamon F.: i. m. II. k. 158. l.

² U. o. 161. l.

³ Fejér: Cod. D. VII. d. III. 144. l.

⁴ Árpád-kori új okmtár VII. 200. l.

⁵ Fejér: Cod. D. IV. d. II. 399. l.

⁶ Zimmermann-Dilbaum-féle Eikonographia. 1605. 26. kép.

terület, hol ma a katonai vegyészeti laboratóriumok állanak, vízjárta terület volt.

Komáromnak — a városi levéltárban őrzött s a mult század második feléből való eredeti után másolt — térképe bizonyoság arra, hogy a Velenczében és a pintyligeten még a mult században is nagy állóvizek voltak, de a canalizálás folytán e területeken ma csak nagy víz-álláskor adja fel magát a fenékvíz.

Hogy az ó-vár alatt levő terület még a XVI. század végén nem volt szárazföld, kitűnik a vár Ortelius-féle rajzából,¹ ezen képen a teljesen vízben álló ó-vár mind a három oldalán a várfalak hosszában csak igen keskeny part húzódik.

Ambár a régi rajzok hűségében csak igen nagyjából lehet megbízni, de már akkora terület elhagyását, mint a szóban forgó, még sem lehet föltételezni a képrajzolójáról.

Mindezekből az következik, hogy a Vágduna egykor, úgy mint a hagyomány tartja,² közvetlen a mai új- és ó-vár alatt szakadt a Dunába.

Valószínű, hogy ezen régi Vágduna mellett, az ó- és új-vár, továbbá folytalólag a sétatér területét bekerítve, lefelé a Duna mellett a mai ó-vár csucsáig húzódhattak Folwyne erősítései.

Később IV. Béla és Walter comes e hevenyészett erősítés vonalán erős falakat építtetett, valószínűleg ugyanezen falak közt védte magát később Csák Máté Róbert Károly ellen.

Komárom bevétele után, mint okmányilag bizonyos, Donch újra építé, Mátyás király pedig megújíttatá a város falait, melyek még 1573-ban megvoltak, ugyanis Gerlach naplójában azt mondja, hogy azok gátorból és kőből valók és jókora magasságúak.³ Valószínű, hogy mint a hagyomány tartja, csak I. Lipót, az új-vár építője alatt, hagyták oda a lakosok az új-vár területét s kezdtek killyebb építkezni, ekkor bonthatták le a régi város falait is.

Miután ma már úgy sem lehet eldönteni, hogy e tatárjárási erősítést karózat vagy kőfal alkotta-e, e kérdéstől és az oklevél holt betűjétől eltekintve, inkább Komárom akkori természeti viszonyait véve számba, beláthatjuk, hogy nem is Folwyne mentette meg a Komáromba menekülőket, hanem az érsekújvári Duna, illetve a Vágduna védvonala.

Ami a Folwyne nevet illeti, fal véne a vén szójárással v in szót „grau“ értelmében véve, talán mint a későbbkori falnagy, folnagy, eredetileg falu bíróját jelentett.⁴

A falnagy, folnagy a müncheni codexben eredetileg csakugyan annyi, mint falu nagyja vagy bírása.⁵ Ugyanazon codexben (Máté XXVII.) a bibliai latin senior a nép véneivel van fordítva.⁶

¹ Ortelius Redivivus 1665. a 154. és 155. ll. közti kép, mely a komáromi vár 1594-ki ostromát ábrázolja.

² Századunk. 1845. 12. szám.

³ Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században, 211–214. ll.

⁴ Teleky J.: i. m. VI. k. I. r. 157. l.

⁵ Akad. nagy szótár. II. k. 591. és 890. ll.

⁶ U. o. VI. k. 917. l.

Mindezt összefoglalva, az ember hajlandó a Folwyne néven az akkori Komárom helység bíráját érteni.

Ezek után térjünk át arra a kérdésre, hogy mikor jártak vidékünkön a tatárok?

A csallóközi nép mondája rég összehordott dombokat, sőt a Rákóczy-korból valókat is, tatár domboknak tart ugyan, de ki építene azon, mikor a fent 25. lapon 3. szám alatt idézett oklevél világos tartalma szerint a komárommegyei Csallóköz a tatároktól bántatlan maradt.¹

Ugyanazt bizonyítja Ipolyi A. helyrajzi vizsgálatainak eredménye is,² mely az alsó Csallóközt a tatárdulás után annyira népesnek tünteti fel, hogy azóta a csallóközi járás helységeinek száma nemhogy szaporodott, hanem inkább jelentékenyen kevesbedett.

De miért nem juthattak a tatárok a Csallóközbe?

Mert az érsekújvári Dunaág akkor — mint láttuk — öreg Duna levén, Gutától plane egyesülve a Vággal, oly hatalmas volt, hogy nem fagyott be, midőn a tatárok vidékünkön jártak.

A tatárok megyénk Dunán inneni részén való portyázásának idejére nézve tájékoztathat Rogerius 21. fejezete: „S amikor Bathus fél napi járóra Pest közelébe érkezett fekete vasárnap előtti pénteken,³ e nap, mart. 15-ike, a hely, hova a tatár kémlő sereg érkezett, nagyjából Gödöllő tája.⁴

Tehát vagy ekkor vagy, ami valószínűbb, másodízben a sajói ütközet, illetve Pest eleste után, portyáztak a Dunán inneni részen a tatárok, mert a sajói vereség után a menekülteket üldöző tatárok egyenesen a Duna főrévének tartottak.⁵ A sajói ütközet ápril 11-én történt, ⁶ másodízben ápril végén dúlhattak a tatárok az udvardi járásban.

Pest eleste után a Dunán inneni részt pusztítván a tatárok, a városok is meg vannak említve, melyek Pest sorsában részesültek, de vidékünk akkori viszontagságairól Rogerius épúgy, mint spalatói Tamás krónikája mélyen hallgat; mindazáltal IV. Béla tanúsága szerint bizonyos, hogy a tatárok megfordultak az udvardi járásban.

IV. Béla ugyanis azt mondja, hogy a többi között a tatárok Udvard falut is elpusztították s hogy azt benépesítse, Ressel német lovagnak, az udvardi vámot pedig Sebret lovagnak adta.⁷

1242. évi januárban a Duna beállván, híd gyanánt szolgált a jobb oldalra való átmenetelnél, ekkor pusztították el a tatárok megyénkben Csanakot,⁸ ezen oklevélben három Csanak is említetvén (Csanak, Nagy-Csanak és Watha-Csanak), bajos volna eldönteni, melyiknek nevét örökítette meg a mai kis-csanaki puszta.

¹ Bartal Gy.: i. m. 55. l.

² Új magyar muzeum. 1858. 552. l.

³ Abday Asztrik fordítása az 1885/86. kőszegi gymn. Értesítőjében.

⁴ Salamon F.: i. m. II. k. 162. l.

⁵ U. o.: i. m. II. k. 180. l.

⁶ Pauler Gy.: Budapesti Szemle. 48. k. 451—459. ll.

⁷ Knauz: Monum. I. 548—550. ll.

⁸ Árpád-kori új okmt. VII. 456—457. ll.

Komárom felépítése.

A fent említett Henuk a kir. kincstárnak, melynek kezelésével meg volt bízva, tetemes összeggel adós maradván, a király Henuknak Wölflin, Nickel és Altman nevű fiaitól Komárom várát elvette és 1265-ben Walter kamaraispánynak a Henuk tartozásainak megfelelő áron eladta.¹

De Henuk fiai az ügyet utólagosan mégis valahogy elintézték, mert nemsokára ismét az atyjuktól örökölt komáromi várurodalom birtokában találjuk őket — melybe azonban Komárom vára és Komárom helység, melyek 1265-től Walter comes birtokát képezték, nem értendők bele — sőt Mária királyné, IV. Béla beleegyezésével, a jószágai után járó harminezadot is nekik adta bérbe. De a nagyobb mérvű üzlet nem ütött be. Miután a kikötött bérösszeget nem fizethették meg egészen s a királynénak 800 márka finom ezüsttel adósak maradtak: ez összeg fejében a komáromi várurodalmat és a Tata mellett levő malmukat zálogba vetették. De tartozásukat a kikötött határidő letelte és többszörös megújítása után sem fizethették meg, a tartozás után járó kamatok pedig e közben annyira felszaporodtak, hogy összegük az eredeti adósságot tetemesen túlhaladta. Wölflin és testvérei végre maguk ajánlották fel elzálogosított jószágaikat IV. Bélának, kérvén őt, elégednék meg ezekkel, mivel tartozásuk, beleszámítva a kamatokat is, jóval túlhaladja összes vagyonukat. A király az ajánlatot elfogadta és a kamatokat elengedvén, a komáromi várbirtokot a tatai malommal együtt 1268-ban eladta 800 márka finom ezüstért Walter comesnek.

Ez a különben is érdekes tény éles világításba helyezi nemcsak a zsidók akkori viszonyait és társadalmi állását, hanem a pénzüzletre vonatkozó nézetet, illetve gyakorlatot is, mely akkor uralkodott. Maga a király az általa kiadott okiratban nem áttolja elismerni, hogy a zsidó kamaraispány utódainak adóssága után oly nagy kamatot számított fel, hogy körülbelül 3 év alatt többre rúgott magánál a tőkénél.²

Arra gondolni sem lehet, hogy Henuk vagy fiai építették Komáromot.

Az 1265-ki oklevél már mint nagyjából készről beszél Komáromról: „Walter a királyi felség tiszteletére s az ország díszeré azt a várát saját költségén nagy mértékben gyarapította.”

Ebből világos, hogy Walter csak folytatta Komárom építését; de hát akkor ki kezdte meg?

¹ A vár megvételeinek megerősítésén kívül egyszersmind Komárom helységet Walternek adományozó 1265-ki oklevél (Fejér: Cod. D. IV. 3. 283. l.) Voluelinus-, Neklinus- és Oltmannusnak; a várbirtokra vonatkozó 1268-ki oklevél pedig Welven-, Nekkul- és Oltmannusnak írja neveiket Welven helyett, mely név az okirat vége felé ismét előfordul, Velvint irván; hogy e három név német, az szembeszökő; ugyanis Voluelinus, Welven, Velvin a német Wolf; innét a régi német név: Wölflin (Wölfein), Neclinus vagy Nekkul, a német Nickel, (Nicolaus), mely egy 1383-ból való oklevélben Nyclinus alakban fordul elő (Fejér: Cod. D. X. 8. 131. l.) Oltmannus, Oltmanus = Altman. (Dr. Kohn S.: i. m. 382. l.)

² Dr. Kohn S.: i. m. 118. l.

Maga a király, mert Folwyne erődítési munkálata csak a kezdet kezdetének vált be.

IV. Béla a többi közt egy IV. Incze pápához intézett levelében¹ — melynek dátuma nincs és meg sem határozható — felhossa, hogy a Duna mentén várakat építtet; mert fontos dolog előtte, hogy várak védelmezzék a Dunát, mely 10 hónapig volt képes feltartóztatni a mongolokat, bár hiányosan volt várakkal megrakva.²

De hol volt a munkaerő, mely ily várfalakat s azon belül egy új várost építsen fel s be is népesítse?

E munkaerőt Komáromban az életben maradt lakosság — iparosok és a közszavarnban magukat szabadokká tett egykori szolgarendűek — és főleg a Vértesek rengetegeből visszaszállongó falusiak szolgáltathatták.

Van is rá teljesen hiteles adat, hogy IV. Béla ezt a nem-városi elemet hajtotta rá a terhes fuvarozás és kézi munkára.³

E munkák úgy lehettek kivette a falusiakra, mint a — megyei levéltár adatai alapján másutt tárgyaltam — XVI. századbéli egész hasonló célra való úgynevezett ingyen munkák.

Ezeken kívül építésszek és kőművesek is kellettek. Az akkori budai várhegyi és margitszigeti nagyszerű építkezéseknél olaszok szerepelnek ugyan, de átlag az építők túlnyomólag németek voltak.⁴

Komárom szerencsés fekvésénél fogva csaknem teljes biztosságot ígervén egy új invasio ellen, e körülmény sokakat hozhatott ide. De sok embernek is kellett ide gyülekezni, mert csak sok ember volt képes kerített várost építeni a Duna és Vágduna összefolyásánál, mely kettős vízi védvonalat csak a befagyás ritka esetében használhatott hídul egy keleti ellenség.

Hogy a király mint e nagy munka fő intézője e gyűlevész népet csak lassan, évek során telepíthette le, az kétségtelen.

IV. Béla ezer irányban levén elfoglalva, a munka folytatását a város-építési talentumú Walter comesre bízta, kinek, miután a munkát befejezte, jutalmul 1265. ápril 1-én Komárom helységet adta a király, a király komáromi udvarnokai máshova telepítették és földeikért a Zalavárhoz tartozó Bylle és Warou földeket kapták cserébe,⁵ s hogy a vár lakosokban gyarapodhassék, a már ott lakóknak, valamint a jövőben ott megtelepedőeknek ugyanazon szabadságokat adja a király, melyeket a budai várhegy lakói élveznek.

Ez év egy más életjelt is hagyott fenn Komáromra nézve; ugyanis IV. Béla novemberben eljött megnézni kedves emberének alkotásait és nov. 30-án itt egy pörös ügyet is elintézt.⁶

Elégé hiteles adat van egy akkori kisebb csapatokban, sőt mint ma Amerikában, egyes családokint való letelepedésre; pedig Magyar-

¹ Fejér: Cod. D. IV. 2. 218. l.

² Salamon F.: i. m. II. 186. l.

³ U. o. 190. l.

⁴ U. o. 197. l.

⁵ Árpád-kori új okmtár. VIII. 203. l.

⁶ Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai. 29. l.

országban a veszedelem torkába telepedtek a bevándorlók, hol az élet örökös hadi lábón állás volt a keleti invasiók folyton megújuló hírei miatt,¹ s ha mégis jöttek ide bevándorlók, annak oka az, hogy a pápa a Magyarországon való hadi szolgálatot egyenlő értékűnek nyilatkoztatta a szent földön való vitézkedéssel.

Habár elmúlt volt az a kor, melyben a keresztesek népvándorlás-szerű seregekben vonultak a keletre, a Hospitális lovagok letelepedése a legveszélyesebb pontokra bizonyosság ezen közszellem életben lételére, mert ez a rend a népből újonczozta magát, s érzülete és gondolkodása nem lehetett a népével ellenkező.²

Hogy Komáromban is megtelepedtek a Hospitális lovagok, az a fentemlített levél alapján, melyet a király IV. Incze pápának írt, valószínű; ebben ugyanis azt mondja többek közt IV. Béla, hogy a Hospitális lovagokat letelepítette az ország szívében is, azon várak némelyikének védelmére, melyeket ő — a király — a Duna mentén építtet, azzal indokolva ez intézkedését, hogy ily várak védelméhez a mi nemzetünk szokva nincs,³ miből az is következik, hogy a várispányságoknak nem várak voltak központjai a tatárjárás előtt.

Szentkláray J.⁴ előadva a királynak Rembold nagy mesterrel kötött szerződése tartalmát, 1246-ra teszi e lovagrendnek a királyi hadseregbe való belépését, elsorolva, kik ellen tartozott a rend szerződésileg hadakozni, azt állítja, hogy a Duna stratégiai védelmét szárazon és vízen szinte magukra vállalták e János-rendi vitézek.

De ki tudná megmondani ma már, hogy mikor telepedtek le és hogy hol volt klostromuk és templomuk helye Komáromban?

Pesty Frigyes⁵ abból indulva ki, hogy Komárom legrégibb várának alapítását a templáriusoknak tulajdonítják némelyek, g.f. Teleky Dénest⁶ idézi arra, hogy a mult században ezen lovagrend klostromának refektoriuma Komáromban még fennállt, mely alatt titkos boltozatok és járások voltak. G.f. Teleky D. ezekben volt, s azt írja, hogy e földalatti palotába titkos módon süttött be a nap, az ajtó pedig, melyen át fölülről a bejárás volt, még akkor megvolt.

Kolinovics⁷ lehetőnek tartja, hogy Komáromban templáriusok laktak és hivatkozik Bél Mátyás Magyarországot földiratilag és történetileg ismertető munkája V. kötetére, mely sajtó alól soha ki nem került.

Holéczy Mihály Komáromról, mint születéshelyéről azt írja,⁸ hogy gyermekkorában eleget hallotta a vörös barátokat emlegetni, kik valaha Komáromban laktak. Most is van — folytatja — a

¹ Salamon F.: i. m. II. k. 189. l.

² U. o. i. m. II. k. 191. l. — Pauler Gy. e rend demokratikus voltát elveti. (Budapesti Szemle. 48. k. 451—459. ll.)

³ U. o. 186. l.

⁴ I. m. 42. 43. ll.

⁵ Akad. Értesítő. Philos. tört. tud. közl. II. k. 136., 140., 141. ll.

⁶ Egynehány hazai utazások leírása. Bécs, 1796. 215. l. a jegyzetben.

⁷ Chronicon Templariorum. 229. l.

⁸ Tud. Gyűjtemény, 1837. IV. k. 100. l.

rác- (ma nádor-) utczában egy „vöröskereszt“ nevű emeletes ház; az épület nem a többi házak sorában áll, hanem jól becsik a tágas udvarba. (Ma Ghyezy Vilmos háza.) Homályosan még emlékszik Holéczy, de állítani nem meri, mintha gyermekkorában ezen épület előtt egy nagy vörös fakereszt állott volna. Most — úgymond — az udvar kapuja fölött van egy kisebb vöröskereszt kőtűzve.

Már az idézett szt. István-kori oklevél, mely a komáromi vásár és rév jövedelmét a bakonybéli apátságnak adományozza, bizonyosság arra, hogy Komáromban valószínűleg már régtől fogva volt a benzéseknek templomuk, mert a vásárokat régente vásár- és ünnepnapon szokták tartani, midőn a vidék népe az anyaszentegyházba isteni szolgálatra összegyűlve, egyszersmind csereberélni szokott, minek nyoma a templomi búcsunapokon maiglan fenn van.

IV. Béla a komáromi vásár és rév jövedelmét, — mint láttuk — 1246-ban megújította, tehát az új város nem kerülhetett el, hogy nemcsak ezen vásár- és révvászedési jognál fogva, hanem temploma miatt is ne jusson a bakonybéli apátság gyámsága alá.

Nem maradt ugyan semmi okirat fenn, hogy a földesúr: a király, vagy később Walter comes fundust adtak volna egy építendő templomra, vagy hogy azt adományokkal ellátták és az apátságot a templom patronusává kinevezték volna, sem pedig hogy a templomépítést megelőzni szokott ezen intézkedéseket az esztergomi érsek megerősítette volna; de mivel a pápa buzdítása folytán az egyházi testületek vagyonosságuk és értelmességüknél fogva — mint tudva van — országszerte hajlandók voltak a királyt nagy alkotásaiban támogatni, noha okleveles bizonyítékot nem tudok felhozni hypothesisem támogatására, alább megkísérlem e feltevés észszerűségének kerülő úton való bebizonyítását.

Hogy a benzéseknek csakugyan volt Komáromban az Árpádok korában templomuk, az abból következik, mert a lelkipásztor szabad választási jogának sem e korszakban, sem később, az 1745-ki Mária Thérizia-féle privilegiumot kivéve, semmi nyoma; tehát a lakosság e szempontból sem képezett autonóm községet.

Hogy mik voltak a IV. Béla által a komáromi vendégnépnek, a budai várhegyi privilegium mintájára adott szabadságok, az megmondva nincs.

A budai törvénykönyvre e tekintetben egyáltalán nem lehet hivatkozni, mert Salamon F.¹ hibáztatja e törvénykönyv Michnay-Lichner-féle kiadásának czímében azt, mintha e törvénykönyv az 1244-től 1421-ig való törvények gyűjteménye volna; mert e törvénykönyv korábbi időkre való egyes hivatkozásai nem levén mindig hívek, szabatosan inkább csak 1400—1421-ig való fogalmazatokból áll.

Hogy fogalmat alkothassunk a komáromi gyarmatosoknak adott szabadságokról, vegyük figyelembe a füzítői szabadsorsú gyarmatosoknak a komárominál előbbi, 1263-ban adott analog privilegiumot,² mert valamint Komáromban elsősorban a bakonybéli és

¹ I. m. II. k. 395. l.

² Árpád-kori új okmt. III. 38—39. II.

másodsorban a garam-szent-benedeki, úgy Füzitőn a szent-mártoni apátságnak voltak régiebb időből való kiváltságai.

A füzitői gyarmatosok szabadságait IV. Béla a szent-mártoni apáttal történt megállapodás alapján adja, a földbért az apátnak fizetik, egyebekben a budai vár nép szabadságát élvezik. Van bírójuk. A bűnesetek hivatalból való üldözése és megtorlása akkor szokásban nem lévén, még a gyilkosság fölött való kiegyezés is szabad volt, mi a fejróltságot s ennek alapján a vér- vagy emberdíj törvényesítését szülte. E fejróltság kétharmada az apátságot, egyharmada a bírót illette. A füzitői vendégnép végrendekezési jogát ép úgy szabja meg IV. Béla, mint nálunk a későbbi Tamás bán privilegiuma. A füzitői gyarmatosoknak a bíró és 6 esküdt ellen a szent-mártoni apáthoz kellett föllebbezniök. A füzitői halászati jogot a király a szent-mártoni apát beleegyezésével a gyarmatosoknak adja, de a király Komáromban levő palotája körül¹ letelepülőkkel szemben az oklevelek tanúsága szerint nem így intézkedett a király. Füzitőn révet állít fel a király és a rév jövedelmének hétharmadát a gyarmatosoknak, egyharmadát a szent-mártoni apátságnak adja, hogy Komáromban — megfordítva — a rév jövedelmének kétharmadát a bakonybéli apátságnak, egyharmadát pedig a vendégnépnek adta IV. Béla, azt IV. László 1286-ki okleveléből lehet következtetni.

Hogy IV. Béla nem is akart sem a komáromi, sem a füzitői gyarmatosoknak valódi autonómiát adni, az abból következtethető, mert e két hely kereskedelmi s vízi közlekedési viszonyait nem rendezte úgy, mint egy polgári város leendő kifejlése kívánta.

Ennek oka pedig az, hogy valamint az udvardi és füzitői vendégnép inkább harczias, mint iparos és kereskedő elem volt, úgy az akkori Komáromról is azt kell feltenni, hogy állandó lakossága képezte egyzersmind az új-város helyőrségét.

E szerint Komárom erős falakkal kerített város, de még gyenge község volt városi szabadságok tekintetében.

A bekerített új város — melynek területét nagyjából már Folwyne erődítési munkálataiból ismerjük — majdnem tőszomszédságában a Duna partján sz. t. András, az öreg ért elhagyva Gadócra menet, a mai keszi helyi földeken pedig Keszi nevű falu feküdt. Ez a Keszi később — mint látni fogjuk — egy 1489-ki oklevélben Vár-Keszi néven fordul elő, előnevét szintűgy, mint a ma is meglevő Vár-Bogya onnét kapta, mert a komáromi várbirtokhoz tartozott.

A tizenharmadik század második fele.

Vegyük fel ismét a túlnyomólag nem Komáromra, hanem a megyére vonatkozó XIII. századbéli adatok elejtett fonalát.

1252-ben IV. Béla madari Marcell szolgagyőri várjobbágyfiainak nemesi privilegiumát, melyet a tatárpusztítás alatt elvesztettek, megújítja.²

¹ Szalay József: Városaink a XIII. században.

² Knauz: Monum. I. 395. l.

1256-ban IV. Béla Örsöt, Kurta-Keszt (Queztev), hol a banai és szolgagyőri vár jobbágysai laktak és Werth (ma Virth pusztja a Zsitva partján) egy részét, mely a banai várhoz tartozott, továbbá az udvardi vámot Sziegfried lovagnak adományozza.¹ De Sziegfried hadi fogolyként, hogy magát megválthassa, ezen adományozásokat, Kurta-Keszi kivételével, az esztergomi érseknek eladja.² Ezen s a közvetlen a tatárjárás után való udvardi adományozásokban a király a földet nem, mint az egyháziak részére tett adományozásaiban, népestről adja, miből az következik, hogy a nyilván német lovagok: Ressel, Sebret, Sziegfried az említett helyeket első sorban katonáikkal telepítették be, ami az Udvardra vonatkozó okmányban³ nyilván ki is van téve.

1257-ben IV. Béla a Wigmán nemzetségbeli Endre comes és a királyi lovászok közt rendezi Chonuk birtokát.⁴ Csanak az oklevél szerint közel feküdt Wigmánhoz (a mai Nagy-Igmánd) és azelőtt a kir. lovászoké volt, de a tatárok elpusztítván e helyet, Csanak határát a király Endre comesnek adta. De később az előbb ott lakó és a tatárok által megszállított lovászok közül több megkerült, kik a birtok egyharmadát kapták, Endre comes pedig kétharmadát kapta a királytól. A határjárásban említett gep (terra inculta), a mai öreg gyepi legelő a Karabuka erdő és a fehérvári vasút között, az okmány kerek tava a mai disznó-tó lehet, a nagy-igmánd-csepi út mellett, a forum Choldkvedde Nagy-Csanak (?) területén Watha-Chonukkal és Wlweddel egyetemben elpusztult és fekvésük nincs konstátálva, Chepet az oklevél a királyné és részben Endre comes öröklött birtokának mondja.

1335-ben a székes-fehérvári káptalan jelenti Róbert Károlynak, hogy az Ethey nemzetségbeli János és Péter közt Ethey (Ete) birtok iránt fenforgó perben a vizsgálatot teljesítette.⁵ Ete egykori lakosairól ad felvilágosítást ezen okmány, ugyanis János, IV. Béla 1257-dik és István 1271-dik évben kiállított privilegiumaival igazolja, hogy ősei az etei királyi hírnökök osztályából, kiknek az volt a dolguk, hogy a király és a magasabb tisztviselők rendeleteit az alantas közegeknek és magánosoknak tudtára adták, a királyi vitézek, azaz szabadok osztályába (servientes Regales) felvételtek.

1335-ben kelt más két oklevél szerint Etén minden szentek tiszteletére épült kő templom volt.⁶

1264-ben IV. Béla a több éven át Rómába követségbe járt Sixtus esztergomi kanonoknak fáradságát és költségeit megtéríteni akarván, a királyi lovászok, továbbá a komáromi és banai várjobbágysok és egy kir. hírnök által bírt 15 beltelket adományozza Hetényen.⁷ Ugyan-

¹ Knauz: Mon. I. 435. I.

² U. o. I. 518—519. II.

³ Knauz: Mon. I. 548. I.

⁴ Árpád-kori új okmt. VII. 456. I.

⁵ Zichy-család okmtára, I. 451. I.

⁶ U. o. I. 468—471. II.

⁷ Knauz: Mon. I. 500. I.

azon évben a királyné a fentebbi oknál fogva, hetényi birtokát szinte Sixtusnak adományozza.¹

IV. Béla 1266-ban a fentebbi adományozásokat megerősítvén, azt mondja, hogy az adományozott birtokot északról és délről a Zsitva választja el Sceuleus (Szöllös) falutól,² Ezen elpusztult Hetény falu a mai Heténytől alig fél kilométernyire nyugatra egy magaslaton volt, melyet ma faluhelynek neveznek; ugyanitt 1345-ben említve van a boldogságos szűz temploma.³ A szinte elpusztult Szöllös Lándor és Kava fölött a szöllösi néven ismert réten lehetett.

1267-ben említve van Babunai (Bábolna) Miklós,⁴ később 1328. előfordul Péter a babnai szent György egyház plébánosa.⁵ Úgy látszik, hogy a mai bábolnai pusztán feküdt ezen elpusztult falu, mert a jószágkormányzói lakás körül egy régi temetőre bukkantak.

1267-ben IV. Béla Radován (Radvány) falut, hol királyi lovászok és hajós népek laktak, adományozza Sixtus esztergomi kanonoknak.⁶

1268-ban IV. Béla a komáromi vár és várbirtok Walter comes által való megvételel megerősíti és Komárom városát ugyanannak adományozza.⁷

Ez okmány bizonyítja, hogy a komárommegyei Csallóköz — bár nem egészen, még a XIII. században is — midőn már a várjavak nagy része el volt idegenítve — a komáromi várbirtokhoz tartozott. A várbirtok helységei a következők:

Komárom vár és városa, Szent-András, a mai komáromi szent András-templom táján, Keszi, a mai keszi helyi földeken; Őrs, Ipolyi ezen Őrsöt a mai Őrs, az érsek Őrs faluját pedig a mai Ujfalu helyére teszi,⁸ Aranyos, a mai felaranyosi pusztá, Ócsa, a mai Nemes-Ócsa, a Vontha-nemzetség szinte Ócsa nevű faluját Ipolyi Pusztá-Ócsára teszi,⁹ Bogya, a mai Vár-Bogya, Bogyaháza, a mai Lak-Bogya,¹⁰ Szakállas, a mai Türi-Szakállas, Füss nem a mai Füss, mely már ekkor a szent-mártoni apátságé volt, hanem a Csiliz vize mellett Patas és Radvány között létezett, de nyomtalanul elenyészett,¹¹ Megyer egy része, Tany, kétes, valjon a mai Nagy-Tanyon vagy a hajdan kőfallal kerített templomú Kis-Tany pusztán keresendő-e? Haraszt, ma pusztá hely Füss mellett, Csicsó, továbbá Néma negyedrész, Megyercs, Szakállas, a mai Bálvány-Szakállas.

Ezekon kívül Örkény pusztá, Aranyoson innen, és Kulcsod pusztá Gellér, Bogya, Ekel és egy ma már elenyészett (nem pedig a

¹ Knauz: I. 517. l.

² U. o. I. 534. l.

³ Fejér: Cod. D. IX. 1. 319. l.

⁴ U. o. IV. 3. 488. l.

⁵ Árpád-kori új okmt. II. 364. l.

⁶ Knauz: Mon. I. 542. l.

⁷ U. o. I. 550—560. l.

⁸ Új magyar muzeum. 1858. 491. l.

⁹ U. o. 495. l.

¹⁰ U. o. 536. l.

¹¹ U. o. 539. l.

csilizközi) Kulcsod helységek közt. Továbbá két Árpá nevű elenyészett helység; az egyikben a várjobbágyokon kívül a királyné hírnökei is laktak; Ipolyi szerint e két Árpá Csilizköz északi határán Bős felé lehetett,¹ és végre Vámos, mely vagy elenyészett vagy a felső-csallóközi vagy szigetközi Vámos nevű falvak egyike.

A várbirtokhoz tartozó falvakon kívül még a következő falvakat említi a csallóközi járásban az oklevél: Gadóc, a majki prépostság birtoka, Szent Pál egyháza, hol a győri egyház népei laktak, ma puszta, Szakállas, a mai Apácza-Szakállas, melyet még 1267-ben ajándékozott IV. Béla a margitszigeti apáczáknak,² Szakállas, a mai Lak-Szakállas, hol kir. udvarnokok és lovászok laktak, Gellér, Ekel, Ekecs, Gúta, ez utóbbi az esztergomi érseké, Kulcsod a fentemlített Kulcsod mellett, de azzal együtt elpusztult, Nagy- és Kis-Keszi, Boller Thuri-Szakállással határos, elpusztult falu,³ és végre több (más okmányokban is előforduló) helységekkel együtt Path, ma puszta a Duna mellett, két órányira Izza alatt.

Ezen 1268-ki nagy oklevélben a Katpány nemzetségbeliek közül említetik: Chene, Balyán, később Barianus, György, János, Paulin, kiknek birtokai Szakállas és Árpá közt voltak, Olgyával, melyet a komáromi várnépek laktak, szinte szomszédos volt a Katpányok birtoka.⁴ Ugyanezen nemzetségből való volt Gergely esztergomi választott érsek is, ki még Endre életében Róbert Károly pártjára állott.

1268-ban Udvardot a vámmal együtt megveszi az esztergomi érsekség 200 márkáért.⁵

1268—1272. A garam-szent-benedeki apát tiltakozik az esztergomi érsek ellen, mert 40 ekealja földét elfoglalta Udvardon.⁶

1268-ban István ifjabb király Megyert Parabuch comesnek adományozza.⁷

1272-ben IV. László megerősíti Szixtus kanonok azon rendelkezését, hogy hetényi birtokát az esztergomi érseknek, Bálint kanonok pedig kis-keszi birtokát a szent Margit-oltárnak hagyja oly föltétellel, miszerint e két birtok, amint szent István vértanú káptalana felállítatik, e káptalané legyen.⁸

1275-ben Szomodor falu említetik,⁹ ma puszta a megye keleti csücsében 3 megyétől körülvéve.

Ugyanazon évben előjön újból Tárkány falu,¹⁰ 1363-ban egy

¹ Új magyar muzeum. 1858. 546. l.

² Bartal: Csallóköz tört. vázlata. 50. l.

³ Ipolyi: i. m. 537. l.

⁴ Knauz: Mon. II. 434. l.

⁵ U. o. I. 548. l.

⁶ U. o. I. 612. l.

⁷ Árpád-kori új okmt. VIII. 203. l.

⁸ Knauz: Mon. I. 606. l.

⁹ Fejér: Cod. D. V. 2. 286. l.

¹⁰ U. o. V. 2. 304. l.

tárkányi Finta említették;¹ a Finták 1291 előtt Mocsa birtokosai voltak.

1276-ban IV. László Vértesszent-Kereszten tartózkodott,² ezen elpusztult benczés-apátság romjai a mai kereki pusztá déli részén Pusztavám és Bokod között vannak. Bold. Ebenhöch F. gyűjtött adatokat ezen apátság monographiájához. Czinár alapítási évét nem tudja; okmányilag csak az bizonyos, hogy Hollós Mátyás idejében már nem voltak ott benczések.³

1277-ben Kun László megfordult Aranyoson.⁴

1279-ben ugyanő a Merthey (?) falubeli Kéza fiát: Jakabot, aki királyi sólymász volt, megneemesíti.⁵

1281-ben a Szemere nemzetségbeli Bertalan comes, nem lévén gyermekei, gútai birtokát, mely az esztergomi érsek birtoka közé volt ékelve, két halászó helylyel együtt az érsekségnek hagyja.⁶

1284-ben Was falut IV. László király Miklósnak, aki Fátának is neveztetett, és Mihálynak a kir. lovászok és hajósnepek comeseinek adományozza,⁷ mert a cseh király ellen való hadjáratban Miklós arcán lándzsa ment keresztül, Mihály pedig lándzsával taszított le lováról és sebeibe majdnem belehalt; továbbá mivel a háji kolostort a kunok ellen hősileg védték és ott 37 emberök elesett s végre, mert testvérök Sebestyén Győr ostrománál hősi halállal múlt ki.

Ugyanazon évben Belyd birtokot Ladomér esztergomi érseknek adja a király,⁸ a határjárásban előforduló helyneveket ma már nem lehet constataálni; de valószínű, hogy nem a Csallóközben keresendő e hely, mert Poklantas hegyet is említ az okmány; előfordul ugyanott Guerebuch falu, amely név Grebuch-ra (Grébics) emlékeztet, a Bongud pedig az Asszony-tó lefolyása lehet.

Ugyanazon évben a király a hűtlen Kun Alpra fiától elkobzott Mocsa helységet Rafainnak adományozza.⁹ E helyütt tehát kunok laktak e korban; valószínűleg Madar is Kun László-korabeli telepítés, mert ott ma is rengeteg Kun vezetéknévű földműves lakik, kiknek egy része kehi Kun nevet visel.

1285-ben IV. László Bálvány-Szakállast az esztergomi érsek birtokához csatolja.¹⁰

Ugyanazon évben a Széch nemzetségbeli Mikó comes hetyényi birtokának felét 50 márkáért Móricz comesnek, az érsek tisztartójának eladja.¹¹

¹ Fejér: Cod. D. IX. 7. 521. l.

² Hazai oklevéltár, 74. l.

³ Monast. I. 277. l.

⁴ Ráth K.: i. m. 36. l.

⁵ Hazai okmt. VII. 249. l.

⁶ Knauz: Mon. II. 150. l.

⁷ Árpád-kori új okmt. IX. 380. l.

⁸ Knauz: Mon. II. 186. l.

⁹ Fejér: Cod. D. V. 3. 258. l.

¹⁰ Knauz: Mon. II. 201. jegyzet és 204—206. ll.

¹¹ U. o. II. 194. l.

1291-ben Endre király a két Nándor falu határát, ma belső és külső Lándor pusztá, Lodomér érseknek adja, az érsek népei a két faluban vegyest laktak a királyi *condicionariusokkal*,¹ azaz bizonyos speciális munkával — a két Nándoron nyilván a halászattal — foglalkozókkal.

Ugyanazon évben adja a király az érseknek Mocsát, a királyné birtokát, mely két részre volt osztva; az egyikben szabad vitéz-rendűek, a másikban pohárnokok laktak; ez utóbbiakat Szalay L. az udvaroncok — ministeriales — osztályába sorozza. Ezen pohárnokok a királyné mocsai birtokán mint vinczellérek szolgáltak s e kötelezettség ivadékaikra is átszármazott. Az okmány szerint e falu neve azelőtt Finta Mochaya volt.² A birtok határjárásában említettnek Szereuche és Okulfenere Fenenna királyné elpusztult falvai, melyek fekvése ismeretlen.

Ugyanazon évben Izsát a margitszigeti apácák a szenttamási prépostnak engedik át.³

1292-ben előfordul Schentmihály falu,⁴ ma pusztá Csep, Nagy-Igmánd, Kocs és Szend közt.

1297-ben a Koppány nemzetségbeli Jakab comes unokaöcseivel Lovad (Luoul) és Hazal (?) birtokon megegyezik; Lovad ma pusztá, egy órányira Ács fölött, közel a Dunához. Ezen okmányban előfordul még Wes falu (talán hibásan Was helyett), továbbá Ales, Isop (Izsap) falvak és az izsapi szent Kelemen, valamint a lovadi szent Jakab dombon fekvő temploma,⁵ ez utóbbi a mai pápista-hegyi ácsi szőlők végén lehetett.

Ezek után térjünk át a XIII. század végéről való Komáromra vonatkozó adatokra.

V. István 1270-ben az Ottokár ellen viselt háborúban két ízben fordult meg átutaztában Komáromban, és pedig okt. 29- és november 5-én.⁶

Walter 1275-ben még mint komáromi comes és budai rector szerepel;⁷ a rector se bíró, se polgármester, hanem a mai fogalmakhoz képest kormánybiztost jelentett akkor;⁸ de hogy meddig élt, arra nincs adat; csak az bizonyos, hogy e jellemes és érdemes férfiú, ki 3 király alatt viselte a budai rectori hivatalt, erőszakos halállal mult ki.⁹

Komárom Walter halála után a királyi javakhoz tartozott egy kis ideig, ugyanis Tamás bán 1277. év tavaszán iktattatik be Komárom vármegye főispányi székebe. Ugyanazon évben ad Komáromnak privilegiumot.¹⁰

¹ Knauz: Mon. II. 292. l.

² U. o. II. 308. l.

³ U. o. II. 286. l.

⁴ Fejér: Cod. D. VII. 2. 172. l.

⁵ Hazai okmt. VI. 423. l.

⁶ Ráth K.: i. m. 32. l.

⁷ Salamon F.: i. m. 227. l.

⁸ U. o. 220. l.

⁹ U. o. 233. l.

¹⁰ A városi levéltár legrégibb okirata.

Tamás bán — Pozsony-, Nyitra- és Komárom-vármegyéek főispánja — a Komáromban lakókat és a jövőben megtelepedőket a várnagy és a vármegye bíraskodása alól kiveszi; de kiköti, hogy minden ügyekben ő maga ítél (*omnes causas, inter ipsos ortas in propria persona nostra judicabunt*), vagy pedig az általok szabadon választott bíró. Meghagyja továbbá, hogy földbér fejében egy évre fél forintot tartoznak fizetni, és pedig szent György és szent Mihály hetében; ha közülök valaki örökös nélkül múlna ki, vagyonát tetszés szerint hagyhatja bárkire; futár-szolgálatot csak királyi rendeletre tartoznak tenni; jogot ad nekik továbbá a Vágon túl szénát és nádat vágni; megengedi, hogy portékáikat a vizeken szabadon vihessék, ahova akarják és végre a tizedet a tized-szedőknek terményben tartoznak fizetni.

A szabadon választott bíró tehát csak akkor és oly ügyekben ítélhetett, amikor s amelyekben Tamás bán jónak látta őt fölhatalmazni.

Azon engedmény, hogy árúczikkeiket szabadon vihetik a vizeken, egybevág IV. Béla a budai várhegyi népnek adott szabadalma egy pontjával, mely pont 1295-ben egy budai pör alkalmából került napfényre.¹

Eszerint a vidéki eladók és vevők továbbra is tartoztak rév- és hajóvámot fizetni; a vásárvámról nem lévén szó e szabadalomban, természetesen, hogy azt vidékitől és helybelitől egyaránt szedték az apát-ság emberei.

Hogy mikor lehettek a komáromi országos vásárok, arra nincs adat; de nem valószínűtlen, hogy a mai öt közül: a Fülöp-Jakab és szeraf. Ferencz hetének elején, vagy ha ezen napok a hét végére esnek, az utána való hétben tartatni szokott országos vásárok a legrégiebbek, mert részint akkortájtban ér rá legjobban a gazdaember, részint az utak május elején már megszikkadtak, október elején pedig azokat még nem rontották el az őszi esők.

Tamás bán után a Csákok birtokába került Komárom. A Csák nemzetségnek két ága volt, az Ujlakiak és a Csákok ága, ez utóbbiból való volt Máté és Péter mester, kik ama polgárháborúban, melyet a léha királyfi, a későbbi V. István viselt derék atyja IV. Béla ellen, mindig István oldalán állottak.

Ez utóbbi ágat Máté-ágnak nevezhetjük, nemcsak a Trencsényiről, hanem mert a Trencsényinek nagyatyja és nagybátyja szintén Máté nevet viseltek. Azonban ez ág családfáját az említett nagytánál

¹ Salamon F.: i. m. 257. l. Ugyanezen pont idéztetik a vadkertieknek 1476-ban adott privilegiumban is, továbbá idézve van ugyanezen okmányban a budai várhegyi nép azon kiváltsága, hogy esőbőr-adót nem fizetnek és hogy a vendégnép birtokát, vagy házát idegennek el nem adhatja, kivéve, ha az idegen vevő ugyanoda letelepedik; továbbá, hogy a vendégnép szabad végrendelkezési joggal bír. — Tamás bán privilegiumának e pontja tehát szinte a budai szabadalomból vétetett át, — végre, ha valamely gyarmatos birtokot vásárol és ez ellen egy év és egy nap leforgása alatt senki sem tiltakozik, teljes birtokjoggal az illetőé. (Anjou-kori új okmt. VII. 172. l.)

magasabbra vinni nem lehet, sőt róla, ezen Máté mesterről se tudni többet, minthogy két nádorságot viselt fia volt: Péter és Máté.¹

Máté több vármegye ispánja, tárnokmester, erdélyi vajda, nádor, országbíró² és a stillfriedi csatában Habsburgi Rudolfal együtt vezér volt.

Ez a Csák Máté, ki bizonyára érdemei elismerésül királyi adomány útján kapta Komáromot, szinte adott privilegiumot Komáromnak,³ e szabadalmak azonban nem maradtak ránk, de egykori létezésüket bizonyítja az, hogy Trencsényi Csák Máté 1307-ben megerősíti azokat, de a megerősítő oklevélben nem levén e kiváltságokból egy betű sem átirva, nem tudni mik voltak e szabadságok.

1286-ban IV. László a komáromi vám kétharmadát a bakonybéli apátságnak visszaadja, e vámot Pál és Miklós jogtalanul foglalták el;⁴ azt gyanítom, hogy e két név viselői a Komáromba települt vendégnépek bírása és a hat esküdt egyike, mert a harmincz év múlva, 1316-ban — a komáromi réven a halak után fizetett vám ügyében — említett Pálra, a komáromi domonkosiak perjelére bajos volna gondolni.

Hogy mennyire súlyedt akkoriban az egyesek személyes szabadságának és vagyonának biztossága, mutatja Kún László azon intézkedése, hogy több általa nemességre emelt komáromi várjobbágy-nak megengedi, miszerint földjeiket megtartva, az esztergomi érsek fegyveres jobbágjai közé álljanak, minthogy különben magukat ezen békétlen időkben meg nem védelmezhetnék.⁵

Hiteles adat van rá, hogy az Árpádok utolsó férfisarjadéka szinte volt 1291-ben Komáromban.⁶

Mielőtt áttérnénk a XIV. századra, keressük meg megyénkben azon helyet, ahol az Árpád-házi királyok az igazságszolgáltatás érdekében tett körútaik alkalmával gyűléseiket tartották.

A hagyomány szerint az almási pusztas és Naszály közt levő, ma is király-széknak nevezett dombokon tartották. Okiratos bizonyítékul erre IV. Bélának a közel fekvő Füzitőn való sűrű tartózkodása lehet; ugyanis e helyütt 1265-ben, 1267-ben kétszer, 1270-ben és ezenkívül még három évszám nélküli okmányt ír alá.⁷ Hogy Füzitőn a király és kísérete számára elegendő helyiség volt, az Füzitő 1263-ki városi szabadalmából és abból következik, mert később a többi közt e helyütt — mint látni fogjuk — egy nagyszabású kórház létezett.

Az Árpád-kori főispánok — a hézagos adatok alapján — a következők voltak: Miklós 1209-ben,⁸ II. Endre a nagyváradiaknak

¹ Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. Magyar tört. életrajzok. IV. k. 21. l.

² Frankl: A nádori és országbírói hivatal. 158. l.

³ Városi levéltár. Fejér (Cod. D. VIII. l. 238. l.) hibásan tulajdonítja a privilegiumot Péternek, mert az eredeti oklevélben: Máté nádor áll.

⁴ Knauz: Mon. II. 216. l.

⁵ Szabó K.: Kún László. Magyar tört. életrajzok. II. k. 116. l.

⁶ Ráth K.: i. m. 44. l.

⁷ Ráth K.: i. m. 29—31. ll.

⁸ Podhráczky kézírata a muzeumi könyvtárban.

adott oklevele záradékában, ugyanaz előfordul 1214-ben,¹ Moys nádor 1230-ban,² Sándor 1236-ban,³ Balassa Péter 1243-ban,⁴ Tetus 1244-ben,⁵ Henel 1245-ben, és Walter 1265—1275-ig mint a várbirtok urai, Herman 1273-ban⁶ és 1277-ben,⁷ Tamás bán egyszersmind pozsonyi és nyitrai főispán 1277-ben,⁸ Pál 1298-ban⁹ és 1299-ben egyszersmind pozsonyi, sopronyi, győri főispán¹⁰ és 1300-ban.¹¹

Alispányok: Pouka 1247 körül,¹² Kozma, egyszersmind várnagy 1283-ban.¹³

Komáromi bíró: Lőrincz 1247 körül.¹⁴

A tizennegyedik század Róbert Károlyig.

1305-ben Tata várostól különböző más Tata említetik,¹⁵ ez nyilván a már 1221-ben előforduló új helység a mai Tóváros helyén.¹⁶

Ugyanazon évben Mykó mester hetényi és örsi birtokát az esztergomi érsekségnek hagyományozza.¹⁷

1307-ben Tamás érsek — Róbert Károly érdekében — tartományi zsinatot tart Udvardon.¹⁸

1309-ben említetik a Bygmán nemzetség és birtoka, a mai Nagy-Igmánd.¹⁹

1312-ben az esztergomi érsek Csák Máté ellen tiltakozik a veszprémi káptalan előtt, hogy az elfoglalta Perbete és Gúg érseki falvakat,²⁰ ez utóbbi a szímői határhoz tartozó felső-gughi puszta. Ugyazon évben a fehérvári káptalan előtt tiltakozik az ellen, hogy Chellus, Csák Máté vezére elpusztította Naszvad, Gúta, Baics (Boycs), Hemeu (?) és Petud (?) nevű falvait.²¹

1316-ban a már említett Szöllőst ajándékba kapja a nyitrai püspökség.²²

1326-ban előfordul Héreg, Zalanta határjárásában, ez

¹ Czinár a Fejér: Cod. D. tárgymutatója végén. Cod. D. III. 1. 163. l.

² Podhraczký kézírata.

³ Czinár: i. m. Fejér: Cod. D. IV. 1. 67. l.

⁴ Podhraczký kézírata.

⁵ Czinár: i. m. Fejér: Cod. D. IV. 1. 348. l.

⁶ U. o. Fejér: Cod. D. V. 2. 123. l.

⁷ Podhraczký kézírata.

⁸ Czinár: i. m. Fejér: Cod. D. VI. 2. 401. l.

⁹ Hazai okmt. VI. 434. l.

¹⁰ U. o. VII. 281. l.

¹¹ Czinár: Fejér: Cod. D. VII. 2. 304. l.

¹² Hazai okmt. III. 8—9. l.

¹³ Árpád-kori új okmt. IX. 370. l.

¹⁴ Hazai okmt. III. 8—9. l.

¹⁵ Fejér: Cod. D. VIII. 1. 195. l.

¹⁶ Anjou-kori okmt. I. 182. l.

¹⁷ Knauz: Mon. II. 560. l.

¹⁸ Fejér: Cod. D. VIII. 1. 326. l.

¹⁹ U. o. VIII. 1. 364. l.

²⁰ Knauz: Mon. II. 660. l.

²¹ U. o. II. 657. l.

²² U. o. II. 724. l.

utóbbi, t. i. Zalanta a puszta-gyarmati erdő területén átnyúlva, a tarjáni völgyig terjedt; előfordul az oklevélben Fyast is, mely nem más, mint a héregli határ keleti oldalán levő jásti hegy tövében, a jásti tó délnyugati partja felett elterülő Jást falu hely. A határjárásban említett Agarfelde-t ma agártoroknak hívják.¹

1326-ban Lőrincz² és 1363-ban Péter de Ethe (Ete) említették.³

1326-ban előfordul bokodi György mester, királyi jegyző.⁴

1327-ben a királyné ászári (Azar) jobbágjai említettnek.⁵

1336-ban Tamás mester gesztesi és csókakői várnagy Póka-földét kapja Pozsonymegyében.⁶

1339-ben Lóth (fekvése ismeretlen), Kürth, Szemere, Csúsz falvakat a Szemere nemzetség bírja.⁷

1342-ben Vilmos szentmártoni apát Almáson Róbert Károly előtt tiltakozik a füzitői vámnak elfoglalása és Neszmélyre áthelyezése miatt, Vitus nyitrai püspök és Miklós, a Lajos herceg nevelője ellen.⁸

E korban már létrejöttek a nádorispáni ítélőszékek és a vármegegyék közgyűlései, ezeket Komárommegye Győrmegyével együtt, rendszeren a győr-csanaki határban, az úgynevezett királyszéknél tartotta; így, mint látni fogjuk 1343-ban s azonkívül még e században ötször; csak egyetlen egyszer tartotta Komárommegye közgyűlését külön, Koppán-Monostora helység mellett 1394-ben.

E korbeli főispánok: Tamás esztergomi érsek, ki mint látni fogjuk, 1315-től, illetve 1317-től 1320-ig a várbirtok és a megye ura; Mych, másképp Miklós bán 1320-ban,⁹ 1322-ben egyszersmind soproni főispán,¹⁰ továbbá 1323-ban¹¹ és 1324-ben;¹² 1332-ben a Drugeth nemzetségbeli Donch, egyszersmind győri főispán,¹³ 1333-ban — mint látni fogjuk — egyszersmind a várbirtok ura és 1341-ben egyszersmind krasznai főispán.¹⁴ Ezeken kívül említetik még egy Beke nevű főispán, 3 év nélküli oklevélben,¹⁵ továbbá Dénes comes, várnagy, szinte 3 dátum nélküli okiratban.¹⁶

Ezen okmányok az idézett okmánytár előszava szerint vagy a XIII. század végéről való Árpád-koriak, vagy a XIV. század elejéről való.

¹ Anjou-kori okmt. II. 257. l.

² Fejér: Cod. D. VIII. 3. 101. l.

³ U. o. IX. 7. 521. l.

⁴ U. o. VIII. 7. 197. l.

⁵ Anjou-kori okmt. II. 311. l.

⁶ Hazai okmt. II. 68. l.

⁷ Anjou-kori okmt. III. 545. l.

⁸ Hazai okmt. IV. 167. l.

⁹ Podhraczký kézírata.

¹⁰ Czínár: i. m. Fejér Cod. D. VIII. 2. 328. l.

¹¹ Anjou-kori okmt. II. 8., 80., 85., 93., 96. ll.

¹² U. o. II. 117., 126. ll.

¹³ U. o. II. 627. l.

¹⁴ U. o. IV. 143. l.

¹⁵ Hazai okmtár. VII. 325., 330., 338. ll.

¹⁶ U. o. VII. 336., 337., 339. ll.

Ezek után térjünk át Komárom e korbeli történetére.

Trencsényi Csák Máté, kire Komárom örökségkép szállott, — mint láttuk — 1307-ben erősíté meg a város lakói mindazon szabadságait, melyeket azok nagybátyjától, Mátétól kaptak.

Trencsényi Csák Mátét voltaképp Trencsényi Csáki Mátyusnak hívták.¹ Kisfaludy Károly „Csák Máté“ című dráma-töredékében a szabadság hősenek tünteti ugyan fel őt, Botka Tivadar is részben felmentő ítéletet mond róla; de Szalay László² és Szász Károly „Trencsényi Csák“ című költői beszélye előszavában önző kényúrnak s középkori rabló lovagnak tartják. Pór Antal is kénytelen Trencsényi Csák Máté életrajzát Szalay L. azon verdictjével fejezni be, hogy az Magyarországnak a németújváriaknál is hatalmasabb és garázdább dynastája volt.³

Trencsényi Csák Máté hatalma tetőpontján a Mátyusföld ura volt, e nagy terület a Duna mentén Pozsonytól Visegrádig s a Dunától északra a Kárpátok határgerinczéig, sőt azon túl is terjedt,⁴ 12 megye és mintegy 30 vár uralta őt, ezek közt Komárom is.

1316-ban a komáromi domonkosiak új kolostoráról történik említés.⁵

A debreczeni csata és Adorján vár bevétele után Róbert Károly az országos hadat Komárom alá rendelte, hogy ez erősséget, melyet vármegyéstől Tamás esztergomi érseknek 1315-ben ajándékozott,⁶ visszafoglalja.

Komárom ostroma nem tartott kevés ideig. A király maga 1317. évi szeptember első hetében már Komárom közelében tartózkodék. Vele voltak az esztergomi és kalocsai érsekek, győri és pécsi püspökök, a tárnokmester és országbíró dandáraikkal. Leveleit szeptember- és októberben⁷ Komárom alól keltezi. Végre nov. 3-án így keltezi: „datum in Komarum.“ E szerint tehát 1317. nov. 3-ika volna Komárom bevételének napja. Nem sok részlet maradt Komárom ostromáról, kitüntették magukat az ostromnál: Marcheus mester fiai, a nemes Palugyaiak ősei, Dancs Zólyom vármegye főispánja, Somosi János mester és Thököly Péter és Jakab.

Frigyes római király és osztrák herceg — az osztrák korirók szerint — szinte részt vett Komárom ostromában seregével; az osztrákok, midőn herczegüknek tulajdonítják a főérdemet Komárom bevételéből, nyilvánvaló, túloznak; mert Frigyes voltaképp segélyt kérni jött Róbert Károlytól, amit később meg is kapott.⁸

Szentkláray⁹ szerint Róbert Károly nagyon is rászorult

¹ Pór A.: i. m. 161. l.

² Magyarország tört. II. k. 143. l.

³ Pór A.: i. m. 159. l.

⁴ U. o. 4. l.

⁵ Anjou-kori okmt. I. 399. l.

⁶ Knauz: Mon. II. 709. l.

⁷ Ráth K.: i. m. 48. l.

⁸ Pór A.: i. m. 149, 150. ll.

⁹ I. m. 44. l.

Frigyes hajóhadára, hogy Komáromot kiragadja Trencséni Csák Máté kezeiből.

Ugyanazon évben az esztergomi érseknek, Komárom vára és a megyére vonatkozó 1315-ki adományozásról, jobban mondva odaigérésről a király privilegiumot állít ki.¹

1320-ban az érsek a komáromi várról — melyet az 1317-ki ostrom úgy megrongált, hogy újból kellett építeni — megyéstül együtt lemond és kárpótlásul Barsmegyét egy hontmegyei községgel kapja.²

1333-ban Donch mester zólyomi főispántól, az Árva váráért elcserélt Strigo és Csáktornya várakat visszaveszi s ezek helyett Komárom várat adja neki cserébe a király a várbirtokkal együtt, de a megye a királyé maradt.³

Mielőtt áttérnénk a Róbert Károly által adott városi szabadalmakra, összegezzük a városi kormányzatra vonatkozó kevés adatot, s mintán Komárom a budainak mintájára már 1265-ben kapott városi szabadalmat, hasonlítsuk össze a budai szabadalmak fokozatos fejlődését a komáromiakkal.

Láttuk jelét annak, hogy Komáromban Kun László alatt a bíróválasztás 1277-ben érvényesült. A budai várhegyi nép csak 1279-ben vívta ki magának e jogot, de talán a királyi megerősítés fentartásával.⁴ A bíró egészen szabad választási jogának megengedése Budán 1323-ra vagy 1324-re esik, ami kitűnik a Marosnak 1324-ben adott városi szabadalmakból, melyeket az elveszett budaiaknak mintájára adott meg Marosnak Róbert Károly.⁵

Ebben világosan ki van téve nemcsak a bíró, hanem a plebanus szabad választásának joga is.⁶ Az a körülmény, hogy a komáromi Tamás bán és Róbert Károly adta, valamint a még későbbi szabadalmakban a plebanus szabad választásának joga sokáig nincs megemlítve, a benzések patronusságáról fent mondottak valószínűségét fokozza.

Pontról-pontra egybevetve Maros 1324-ki városi szabadalmait a Komáromnak 1331-ben adottakkal, az tűnik ki, hogy Buda és annak mintájára Maros, Róbert Károlytól sokkal több kiváltságot kapott, mint Komárom.

Még részben Kún László, továbbá III. Endre, kinek törvényei keveset, majd semmit sem foglalkoznak a városokkal, és Wenczel idejében is az idősb Csák Máté által adott és végre 1307-től a Trencséni Csák Máté által megerősített idősb Csák Máté-féle elveszett, tehát ismeretlen szabadalmak voltak Komáromban érvényben; hogy ezek nem sokban különbözhettek a Tamás bán által adott szabadalmaktól, azt Róbert Károly privilegiumából lehet következtetni.

Róbert Károly Buda és Pest polgárainak viszonyát az egyházi

¹ Knauz: Mon. II. 734. l.

² U. o. 781. l.

³ Anjou-kori okmtár III. 31. l.

⁴ Salamon F.: i. m. II. k. 263. l.

⁵ U. o. III. k. 46., 47. II.

⁶ U. o. II. k. 326. l.

testületekkel szemben nem szüntette meg;¹ de ki várhatná tőle, ki trónra jutását oly nagy részben köszönhette az egyháznak, hogy ezzel szemben valamely város polgárainak kedvezzen? Komáromnak adott szabadalma is bizonyosság erre.

Buda és Pest csak Nagy Lajos idejében nyerte meg a kiváltságok és szabadalmak azon teljességét, melyet eddig — tévesen — már IV. Béla alatt megadottnak véltek. Épen száz év a különbség.²

Hogy Komárom mikor kapta meg városi szabadalmainak teljességét, arról később. Ezek után térjünk át azon privilegiumra, melyet Róbert Károlynak köszön Komárom.

E privilegiumot a király 1331-ben adta, ezt Jakab bíró és Lőrincz esküdt bemutatván Mária királynénak, a pecsét megsérülése miatt szóserinti átíratását és megerősítését kérelmezték, ennek folytán Mária azt 1382-ben szóról-szóra átíratta és megerősítette.

Domokos bíró és Dénes (esküdt) kérelmére később Mária ezen megerősítő levele 1386-ban a szentmártoni monostor levéltárába tétetett le őrizet végett és arról a convent hiteles másolatot állított ki, e hitelesítő oklevél maradt ránk.³

Róbert Károly e privilegiuma Komárom város lakosait teljesen kivieszi a várnagy és a Komárom-vármegyei főispán bíraskodása alól és megengedi, hogy minden ügyeikben a város bírása ítéltet.

Tamás bán a bíraskodást — mint láttuk — még első sorban magának, mint főispánnak tartotta fenn s csak második sorban engedte meg, hogy a városi bíró is ítéltet a polgárok ügyeiben.

Róbert Károly a fentebbi kiváltságot megtoldja továbbá azzal, hogyha a város bírása valamely ügy fontossága miatt ítéletmondásra nem volna illetékes, akkor a polgárok ügyöket a királyhoz, vagy ha jobbnak látszik, a tárnokmesterhez terjesszék be, szóval Komáromot a tárnoki városok sorába emelte.

A többi pont csak a Tamás bán szabadalmában foglalt régi jogok megerősítése, kivéve egyet, mely szerint azt akarja a király, miszerint a komáromiak országában mindenütt, vízen és szárazon szabadon és akadálytalanul mehessenek mindenükkel és mindennemű portékaikkal.

E pont első sorban nyilván a helybeli fa-, marha- és talán gabna-kereskedőknek szólt.

A szabad halászati jog sem az eddigi, sem a későbbi városi szabadalmakban igen sokáig nem fordul elő; úgy látszik, e jog még Róbert Károly idejében is a garam-szt.-benedeki apátságé volt.

A malomjogról sincs szó igen sokáig a város szabadalmában, pedig ez a kenyérkérdés minden időben nagyon érdekelhetette városunk lakosait. Nem lehetetlen, hogy az apátság a halászati jog révén ezt is magának tulajdonította.

Róbert Károly 1331-ki szabadságlevelének emléke lehet a város címere.

¹ Salamon F.: i. m. II. k. 321. l.

² U. o. 328. l.

³ Fejér: Cod. D. X. a. 46., 47. ll.

A legrégibb hiteles ezüst városi pecsét 1604-ből való és a városi levéltárban őriztetik. Podhraczký¹ a város címerében levő két csillagot az Anjouk liliomának tartja.

Hogy az Anjouk két lilioma idők folytán két csillaggá alakultott át a város címerében, az nem lehetetlen; mert ha az ember az Anjouk fölfelé három és lefelé három nyujtványban végződő liliomait megnézi, hajlandó elhinni, hogy akadt olyan későbbi avatatlan pecsétmetsző, aki azokat a — szerinte — furcsa izéket, nem tudva minek vélni, csillagok képében véste a város pecsétnyomójára.

A város régi hiteles pecsétnyomója elkopván, V. Ferdinánd 1838-ban megengedi annak megújítását.²

Az 1604-ki és az ő általa engedélyezett pecsétnyomó között az eltérés csakis a köriratban van; ugyanis az 1838-ban engedélyezett pecsétnyomó körirata magyar; az 1838-ki királyi diploma azt is elmondja, hogy a pecséten az ormos vár és annak tágas kapuja, melynek közepén magasba emelt vasrostély van, a három toronynyal együtt magát Komárom városát ábrázolja. E három torony csúcsai közt levő térben látható két hatsugaras csillag volna tehát Podhraczký szerint a későbbi korban eltorzított két Anjou-korbelti liliom.

¹ Komáromra vonatkozó kézirata a muzeumi könyvtárban.

² Városi levéltár.

Gyulai Rudolf.

I.

**Az egylet tisztviselősége és igazgató-
választmánya.**

Elnök :

Zuber József,

Komárom-vármegye és város főispánja, a Lipót- és vaskorona-rend
lovagja.

Alelnökök :

Szombathely Győző,

Komárom-vármegye alispánja, kir. tanácsos.

Tátray József,

sz. k. Komárom város polgármestere.

Titkár és muzeum-őr : **Gyulai Rudolf**, sz. B.-r. gymn. tanár.

Másod muzeum-őr : **Marcza György**, közs. isk. tanító.

Pénztáros : **Unger Kálmán**, segédtelekkönyvvezető.

A z i g a z g a t ó - v á l a s z t m á n y t a g j a i :

Baranyay Géza, földbirtokos,
Kurtakeszi.

Beöthy Zsigmond, nyug. m. kir.
ítélőtáblai tanácselnök, a fő-
rendiház tagja, a Lipót- és
vaskorona-rend lovagja.

Bonczi Ödön dr., min. fogalmazó,
Budapest.

Cseley János dr., városi főorvos.

5 **Eberling Antal** ifj., földbirtokos,
Ó-Szőny.

Farkas Benő dr., megyei fő-
orvos.

Farkas József, nyug. gazd.
igazgató.

Kálmán Rudolf id., takarékp.
igazgató.

Milkovich Zsigmond, földbirtokos,
Szent-Mihály.

10 **Molnár János**, apát-plebános.

Nagy Antal, plebános, Ó-Szőny.

Nagy Vilmos dr., kir. közjegyző.

Nemessányi János, kir. tanfel-
ügyelő, kir. tanácsos.

Németh Vilmos, sz. Benedek-r.
gymn. igazgató.

15 **Pap Gábor**, dunántúli ref.
püspök, a főrendiház tagja,
kir. tanácsos.

Pecháta Antal, ügyvéd.

Pulay Géza, törvényszéki el-
nök.

Pogrányi József, ügyvéd.

Rostaházy Sándor, urad. fő-
könyvvezető, Tata.

20 **Schnitzer Armin** dr., főrabbi.

Tuba János, városi főjegyző.

Viszolajszky István, kegyesr.
tanár, iparhatósági biztos és
iparisk. igazgató, Tata.

Voetter Ottó, cs. és k. 19. ez-
redbeli őrnagy.

Wenninger Mátyás id., urad.
főtiszt, D.-Almás.

II.

A harmadik egyleti év.

1888-ban volt 9 tiszteletbeli, 10 örökös alapító, 6 alapító, 41 rendes és 195 pártoló tag.

1889-ben volt 9 tiszteletbeli, 11 örökös alapító, 7 alapító, 42 rendes és 210 pártoló tag.

1889-ben az egylet *elhalálozás* folytán elvesztett 1 tiszteletbeli, 1 rendes és 2 pártoló tagot, *eltávozás* és *kilépés* folytán: 2 rendes és 8 pártoló tagot; ellenben egy alapító tagból örökös alapító lett, továbbá 2 alapító, 6 rendes és 20 pártoló tag lépett be.

Komárom vármegye és székhelye monografiájára vonatkozó következő dolgozatok jelentek meg 1889-ben a „Komáromi Lapok“-ban: dr. *Erdélyi Páltól*: Egy régi nóta 1784-ből. *Gyulai Rudolftól*: Komárom vármegye XVII. századbeli történetéhez, 11 számban; *névtelen-től*: a komáromi posta 2 számban; id. *Szinnyei Józseftől*: Timár-ház (naplójegyzetek), 10 számban; *Thaly Istvántól*: Ghyczy Kálmán emlékezete. A „Komárommegyei Közlöny“-ben: *Gregorics Gábortól*: Komárom városbírái 1331—1847-ig, *Gyulay Rudolftól*: A németesítés első kudarcza, 11 számban.

Azonkívül *Kacz Lajos* önálló munkában megírta a komáromi dalárda 25 éves történetét, *Rohrbacher Miklós* pedig *Tata történetét* 1412—1717-ig.

A május 5-én tartott rendkívüli közgyűlés — tekintettel arra, hogy az alapítók (egy kivételével) beleegyeztek pénzbeli adományaiknak műrégiségekre való átváltoztatásába — 1017 frt 20 krt szavazott meg műrégiségek vásárlására, melynek eszközzésére mltsos *Pap Gábor* választm. tag és *Gyulai Rudolf* titkár együttesen kértettek fel és bízattak meg. E vásárlás fogatosítottván, a helybeli tek. ref. presbyterium nagylelkűségéből a *ref. collegium nagytermében* elhelyezett egyleti *muzeum jun. 9-én megnyitott* s ugyanakkor megjelent a szakszerűen berendezett muzeum *tárgymutatója*, mely az egyl. tagoknak megküldetett.

A muzeumot azóta sokan látogatták, a többi közt: dr. *Doma-*

sevszky heidelbergi, dr. *Frölich Róbert* budapesti egyetemi m. tanár és dr. *Kuzsinszky Bálint*, az acquincumi muzeum szervezője.

A lefolyt évben egy rendes és egy rendkívüli közgyűlést és egy választmányi ülést tartott az egyesület, mely utóbbin *Vocller Ottó* őrnagy bemutatta nagyszerű éremgyűjteménye egy részét.

Felolvasások: febr. 24-én *Kenézy Csátár*: „Való és költemény“, „Bálványok“ és „Komámasszonyoknak“ című költeményeit, *Gyulai Rudolf* pedig a „Németesítés első kudarczáról megyénkben“ című dolgozatát olvasta fel; nov. elején egy szűkebb körű bizottság az egyesület javára rendezendő *felolvasási ciklus* tervét beszélte meg, melyet a bizottság tagjainak fáradozása, valamint a közönség rokonszenves támogatása dűlőre vitt; sikerült a rendező bizottságnak több kitűnőséget megnyerni felolvasóknak; deczember 1-én *Gotthard Jenő* herényi csillagász az *időről*; dr. *Konkolyi Thege Miklós* akad. tag decz. 8-án a *szinképelemzésről*; decz. 15-én dr. *Kövesligethy Radó* egyetemi m. tanár a *világrendszerek fejlődéséről* és 1890. jan. 5-én *Abday Asztrik* okl. benczés-tanár a *római nők életéről*, jan. 19-én *Antal Gábor* ácsi ref. lelkész a *pénz- és pénzjegyekről*, jan. 25-én dr. *Erdélyi Pál* muzeumi könyvtártiszt az *izlésről* tartottak a megye és város színe-java előtt nagy tetszéssel fogadott szabad előadást.

Az 1890. január 19-ki közgyűlés *Thaly Kálmán* országgyűlési képviselőt, a híres történetírót, megyénk szülöttét, egyhangúlag tiszteletbeli, az összes választmányi tagokat *Farkas József* nyug. gazd. igazgatóval együtt 3 évre vál. tagoknak, *Marcza György* közs. isk. tanítót pedig másod muzeum-órré választotta meg.

III.

Az egylet gyűjteménye.

(Régiségek, könyvek, oklevelek.)

Aranyossy László ügyvéd aj. egy nagy ezüst Lipót-érmét.

Dr. Bányay Lipót orvos aj. *Woit's Abhandlung aller Krankheiten*. Leipzig, 1753.

Barnai Mariska aj. 2 újabbkori ezüst-érmét.

Brandstein Arthur gymn. tanuló aj. egy *Severus Alexander* és egy *Vespasian* ezüst-érmét.

Csernó Zoltán festőművész *Petrozsényben* aj. *Bergordnung vom Jahre 1573*.

Ebner József gazdatiszt *D.-Almás* aj. 2 római bronz és 2 újabbkori ezüst-érmét és egy vas gyűrűt.

Ebenhösch Ferencz kanonok *Győrött* † aj. a győri székesegyház régi flandriai kárpitjának leírását.

Erdélyi Armin magántanító aj. 4 bronz római érmét.

Gyulai Rudolf benczés tanár aj. egy kis bronz phallust és egy hattyúfejbe végződő fogantyút; *Szentkláraynak*: a dunai hajóhadak története cz. művét; *Rohrbacher M.*: *Tata* történetét; *br. Radvánszky B.*: *Lakadalmak, lakás, butorzat, foglalkozás, időtöltés, játék* a XVI. és XVII. században; *Ormós Zs.*: *Árpád-kori művelődésünk története*, továbbá az 1889-ki Századokat és *Arch. Értesítőt*.

Hauptmann Imre közs. isk. ének- és zenetanító aj. egy szerb ezüstpénzt.

Jeney Ernő benczés jószágkormányzó *Füssön* aj. egy datum nélküli okmányt, mely valószínűleg a XVII. század elejéről való.

Ifj. Kálmán Rudolf megyei főjegyző, aj. 1806-ból való ezüst 20-krost és egy Lipót-ezüstgarast.

Kecskeméthy Jenő ref. lelkész *D.-Almás* aj. 3, a *Lilla-szöllőben* talált födeles kelta edénykét.

Kéry Pál iparos aj. egy középkori sarkantyút.

Kesztler Ede gymn. tanuló aj. egy IV. Béla-, egy kegy-, egy ezüst Lipót- és egy ezüst Gordianus-érmet.

Kiss Béla ref. lelkész Madaron aj. egy ezüst Rákóczy-érmet.

Kohn Mihály földbirtokos Füzitőn aj. egy római ébenfa hajtút, egy br. kulcsos gyűrűt, 2 horgot és egy csontdiszt.

Dr. Konkolyi Th. Balázs ügyvédjelölt aj. Hübner-Lexikont, Institutiones Juris, a Borbély-család nemesi levelét, egy ezüst Faustina-érmet, 2 intagliót, egy kis Junó-fejet és az olasz hadjáratból való érdemjelet.

Lengyel Ádám kereskedő Ó-Szőnyött aj. egy vésett követ.

Löwy Ignác kereskedő aj. egy Mocsnál a Dunában talált faltörő kost (?).

Marossy János gyógyszerész Tatában aj. egy római korsót.

Pokorny Frigyes nyug. benczés tag Tihanyban aj. egy nagy barbár-, továbbá 2 Zsigmond-, 2 Lipót-érmet és egy porosz garast, egy Lipót duariust (mind ezüst), kurucz rézpénzt, 49-ki ezüst hatkrajczár-rost, továbbá: 1873-ki bécsi kiállítási, 1867-ki koronázási és Szeitovszky 50 éves papi jubileumának emlékérmét.

Sándor Miklós megyei ügyész aj. egy római föliratos követ.

Sárkány Ferencz megyei aljegyző aj. egy régi burnót-szelenczét és 30 db. újkori érmet.

Szinek Gábor számtartó Tömördön aj. egy ezüst Kálmán-érmet.

Id. Szinnyi József a hírlapkönyvtár őre Budapesten aj. Ortelius redivivus et continuatus, Frankfurt a. M. 1665.

Soós Károly ügyvéd aj. egy 1748-ból való magyar ezüstérmét.

Steiner Miklós gyógyszerész Uj-Szőnyött aj. egy római föliratos követ.

Komáromi első takarékpénztár aj. a komáromi hajóbiztosító-társaság két rendbeli privilegiumát. ||

Tamaskó Illés benczés jószágkormányzó Ölbön aj. egy ugyanott talált diszitett római bronz stylust.

Végh Adorján földbirtokos Nemes-Ócsán aj. egy Tanyon talált góth keresztet, 2 frisachi érmet, egy katonai szolgálati érmet, 4 egyiptomi bálványkát, egy kurucz-világi csákány szakállát, léli 4, u. n. pannoniai edényt és egy lábas naphta-mécsest ugyanonnan.

Voetter Ottó őrnagy aj. 2 feliratos mécses (INNOCENC, FAOR) és egy mécskészítő mintát, 2 Árpád-kori ezüstérmét, 18 róm. bronz- és 1 ezüstérmét.

Id. Wenninger Mátyás urad. főtiszt D.-Almásán aj. egy őskori urnát.

Ziegler Nándorné úrhölgy aj. gyönyörű csipkéket és egy régi legyezőt.

Az idén fejeztetett be az érmek meghatározása. Az érmek száma 1271 db.; ebből 2 barbar ezüst, 3 római arany, 68 római ezüst, 762 római bronz; 1 újabbkori arany, 225 újabbkori ezüst és 210 újabbkori más anyagokból való érem és 110 bankjegy. — A római érmeket Marossy János és Voetter Ottó határozták meg, a róm. érmek lajstromát pedig Marcsa György készítette.

IV.

Az egyesület pénztári állapota.

Az egyesület bevétele 1889. január 1-től december 31-ig.

	frt	kr.
1. Maradvány 1888-ról	1107	77
2. 1889-ben örökös alapítók és alapítóktól	250	—
3. Első takarékpénztár adománya	25	—
4. Br. Hammerstein R. „	4	—
5. Tagsági díjak	346	—
6. Felolvasásokból	229	—
Összeg	1961	77

Az egyesület kiadása.

	frt	kr.
1. Régiségekre	843	82
2. Nomtatványokra	69	57
3. Szekrényekre	68	70
4. Könyvkötésre	3	30
5. Felolvasásokból felmerült költség	14	40
6. Beszedés és kezelési költségekre	23	79
Összeg	1023	58

Vagyonkimutatás.

	frt	kr.
1. Takarékpénztári betétekben	925	72
2. Maradvány	12	47
3. Be nem fizetett tagsági díjak	112	—
Összeg	1050	19

Egyleti tagok névtára 1889-ben.

Tiszteletbeli tagok.

Beöthy Zsigmond (l. főlebb).	Rómer Flóris dr., kanonok stb., Nagy-Várad. †
Hampel József dr., egyetemi tanár stb., Budapest.	Thaly Kálmán, országgy. képvis. stb., Budapest. (1890-től.)
Jókai Mór, országgy. képviselő stb., Budapest.	Tóth Lőrincz, kir. kuriai tanácselnök stb., Budapest.
Pap Gábor (l. főlebb).	Vaszary Kolos, a magyar szent Benedek-rend főapátja, a főrendi ház tagja, Győr-szent-Márton.
5 Pulszky Ferencz dr., a nemzeti muzeum igazgatója.	

Örökös alapító tagok:

(A *-gal jelöltek műrégiségeket adományoztak.)

*Ádám Amália, Ó-Szőny.	Milkovich Zsigmond (l. főlebb).
*Cseley János dr. (l. főlebb).	Nádasdy Ferencz gróf. Agárd.
Esterházy Miklós gróf, Tata.	Vásonkeőy Imre, földbirtokos, Ó-Szőny. †
Esterházy Miklós Móríczt gróf, Csákvár.	Vaszary Kolos (l. főlebb).
5 Liechtenstein János herczeg, Fürstberg.	10*Voetter Ottó (l. főlebb).
	Zúber József (l. főlebb).

Alapító tagok:

Komáromi első takarékpénztár.	5 Meszlényi Gyula, megyés püspök, Szatmár.
Komárom sz. kir. város közönsége.	
Komárom-vidéki takarékpénztár.	Pap Gábor (l. főlebb).
*Marossy János, gyógyszerész, Tata.	Speidler János, földműves, Gyermely.

Rendes tagok :

- Balogh Kálmán, cs. és kir. asztalnok, Füss.
 Baranyai Géza (l. főlebb).
 Beóthy Zsigmond (l. főlebb).
 Boncz Ödön dr., min. fogalmazó, Budapest.
 5 Csetke Béla, bérő, Grébics.
 Ebenhöch Ferencz, kanonok, Győr. †
 Eberling Antal id., nagykereskedő, Budapest.
 Eberling Antal ifj. (l. főlebb).
 Farkas Benő dr. (l. főlebb).
 10 Farkas József (l. főlebb).
 Fekete Tivadar, sz. Benedek-r. házfőnök.
 Forster Géza, földbirt., Czonzóhát.
 Ghyczy Dénes, földbirtokos, Kis-Igmánd.
 Grünfeld Jakab, kereskedő.
 15 Gyulai Rudolf (l. főlebb).
 Jedlik Ányos, sz. Ben.-r. nyug. egyetemi tanár, Győr.
 Jeney Ernő, sz. Ben.-r. jószágkormányzó, Füss.
 Kálmán Rudolf id. (l. főlebb).
 Kálmán Rudolf ifj., megyei főjegyző.
 20 Kirchner Mihály, gyógyszerész.
 Komlóssy Ferencz dr., országgy. képviselő, esperes, Csúz.
 Konkoly-Thege Balázs dr., ügyvédjelölt.
 Lóbinger Győző, gazd. igazgató, Bábolna.
 Mike Károly, ügyvéd.
 25 Milch Armin, kereskedő, Új-Szőny.
 Molnár János (l. főlebb).
 Nagyvasváry Sándor, ügyvéd.
 Németh Vilmos (l. főlebb).
 Paál Lajos, földbirtokos, Tata.
 30 Pecháta Antal (l. főlebb).
 Pogrányi József (l. főlebb).
 Pokornyi Frigyes, sz. Bened.-r. nyug. áldozár, Tihany.
 Rostaházy Sándor (l. főlebb).
 Ruttkay Béla, földbirt., Sz.-Pál.
 35 Sárkány Ferencz, megyei II-od aljegyző.
 Szombathely Győző (l. főlebb).
 Takács Jenő, vasuti főmérnök, Kis-Czell.
 Tátray József (l. főlebb).
 Vezsenyi Károly, magánzó.
 40 Villányi Szaniszló, sz. Ben.-r. főgymn. igazgató, Esztergom.
 Wenninger Mátyás id. (l. föl.)
 Weszely Lajos, építész.

Pártoló tagok :

- Abday Asztrik, sz. Benedek-r. gymn. tanár.
 Adler Dávid, kereskedő.
 Adler Vilmos, kereskedő.
 Aranyossy László, ügyvéd.
 5 Balkay Adolf, városi főkapitány.
 Balogh Kálmánné özv., Csúz.
 Bánik István, intéző, Bábolna.
 Bányai Lipót dr., városi másod-
 orvos.
 Barabás János, kath. népiskolai tanító.
 10 Barna Athanáz, sz. Benedek-r. gymn. tanár.
 Baross Ferencz, adótiszt.
 Bátor Mór dr., ügyvéd.
 Bauer Károly, takp. könyvvivő.
 Beóthy Zsolt dr., egyetemi tanár, Budapest.
 15 Berinkei Antal, ügyvéd.
 Bóday Aladár, megyei pénztári ellenőr.
 Bóday Ferencz, földbirtokos, Szt.-Mihály.
 Bóday Vilmos, megyei árvaszéki nyilvántartó.
 Borbély Kornél, főapáti helynök, Győr-Szt.-Márton.

- 20 Bottay Kálmán, közs. isk. rajz-tanító.
 Börzsönyi Arnold, sz. Bened.-r. főgymn. tanár, Győr.
 Brandstein Lajos, kereskedő.
 Bukovits Antal, műhelyvezető, Bábolna.
 Czanik József, ügyvéd.
 25 Csepy Dániel, ügyvéd.
 Cser Vendel, plebános, Ács.
 Csernó Zoltán, festőművész, Petrozsény.
 Csizmadia László, városi főjegyző, Tata.
 Diósy Antal, kereskedő.
 30 Diósy Ignác, iparos.
 Dosch Gyula, intéző, Bábolna.
 Dratsay Gyula, gazdatiszt, Herkály.
 Ebner József, gazdatiszt, D.-Almás.
 Edelényi Sándor, kezelő tiszt, Tata.
 35 Eibel Antal, számtartó, Füss.
 Erdélyi Armin, magántanító.
 Erdélyi Gáspár, megyei árvaszéki ülnök.
 Erdélyi Pál dr., n. muzeumi könyvtártiszt, Budapest.
 Erdélyi Zoltán, megyei árvaszéki ülnök.
 40 Erdőssy Ferencz, megyei alszámvevő.
 Farkas Ferencz, tornatanító, Tata.
 Farkas Géza, városi tanácsos.
 Farkas Lajos, törvyszéki bíró.
 Fáti Adolf dr., törvyszéki orvos.
 45 Fektor Gáspár, sz. Benedek-r. nyug. tag, Győr-Szt.-Márton.
 Felker Mihály, földbirt., Ács.
 Feszty Lajos, urod. ügyész.
 Fischer Dávid, kereskedő.
 Franciscs Norbert, sz. Bened.-r. főgymn. igazgató, Győr.
 50 Fried Kálmán, fakeskedő.
 Fömötör József, magánzó, Ó-Szöny.
 Fürst Mihály, plebános, Nagy-Vágh.
 Galba Béla, ispán, Tárkány.
 Galba Károly, megyei árvszéki ügyész.
 55 Gombos Gyula, gazd. segéd, Bábolna.
 Görög Incze, sz. Ferencz-rendi házfőnök.
 Gregorics Gábor, városi levéltárnok.
 Gruber János, iparos.
 Gruber Lőrincz, kereskedő.
 60 Grünwald Dávid, kereskedő.
 Grünwald Jakab, kereskedő.
 Gútai János, ipariskolai tanító, Tata.
 Győri sz. Benedek-r. székház.
 Gyulai Ferencz, magánzó.
 65 Halbik Cziprián, főiskolai igazgató, Győr-Szt.-Márton.
 Hammerstein Richárd báró, földbirtokos, Csúz.
 Hauptmann Imre, közs. iskolai ének- és zenetanító.
 Hegedűs János, tanító, Ó-Szöny.
 Hennel Gyula, takarékp. könyvvivő, Tata.
 70 Hérics Márton, plebános, Ászár.
 Hevesi Bernát, sz. Benedek-r. gymn. tanár.
 Hittrich Ödön dr., gymn. tanár, Hajdú-Böszörmény.
 Hofer Károly, plebános, Bokod.
 Holczinger Imre, kegyes-rendi gymn. tanár, Veszprém.
 75 Honyák Lajos, kath. népiskolai igazgató.
 Huszár Géza dr., orvos, Ács.
 Huzly Sándor, intéző, Bábolna.
 Hyann Károly, urod. könyvelő, Tata.
 Itczés Ferencz, gazdatiszt, Szt.-Mihály.
 80 Jankovics Béla, intéző, Bábolna.
 Jerger Adorján, sz. Benedek-r. lelkesz, Füss.

- Jezovits Sándor, gyógyszerész, Csúz.
- Kacz Lajos, városi tanácsos.
- Kalicza Géza, trvsz. irodafőnök.
- 85 Kálóczy Lajos, nyug. alapítv. igazgató, Győr.
- Kaptay József, tanító, Tata.
- Kemenczky Mihály, plebános, Ekel.
- Kenézy Csatár, pénzügyi titkár, Nyitra.
- Keő Jenő dr., orvos.
- 90 Kertész Józs., esperes, Császársz.
- Kesztler Ede, iparos.
- Kircz Arthur, kereskedő.
- Kircz Lipót, kereskedő.
- Kiss Béla, ref. lelkész, Madar.
- 95 Kis Dénes, megyei pénztárnok.
- Klein Adolf dr., orvos, Újszöny.
- Klein Simon dr., honvéd-ezred-orvos, Tata.
- Knopp Kelemen, reálisk. tanuló, Tata.
- Kollányi Zsigmond, földbirtokos, Csúz.
- 100 Komáromi sz. B.-r. gymnasium.
- Komjáthy Aladár, városi alkapitány.
- Komornyik Manó, gazdasági ellenőr, D.-Almás.
- Konkolyi Thege Balázs id., földbirtokos.
- Konkolyi Thege Kálmán, megyei főszámvevő.
- 105 Kovács János, czukorgyári hivatalnok, Ács.
- Kozma Géza, járástiszt, Tata.
- Kratochvil József, gyógyszerész, Ács.
- Kropf Béla, urod. intéző, Tata.
- Kummer Antal, cs. és k. hadbiztos-őrnagy.
- 110 Kun Miklós, országgy. képviselő, Új-Szöny.
- Kürthy Lajos, földbirtokos, Koltha.
- Láng Kálmán, rajztanár, Baja.
- Lazsanszky József, vállalkozó.
- Lengyel Ádám, kereskedő, Ó-Szöny.
- 115 Losonczy Ernő, főszolgabíró, Ócsa.
- Marcsa György (l. fölebb).
- Markovics Gyula, takarékp. főkönyvvivő.
- Mauler József, törvsz. aljegyző.
- Menich Dénes, gyógyszerész, Tata.
- 120 Menich János dr., orvos, Tata.
- Merényi Vilmos, gőzhaj. hivatalnok.
- Mészáros Alajos, kegyes-rendi gymn. tanár, Nagy-Károly. †
- Meszlényi Mihály, iparos.
- Mindszenty Kálmán, k. sőtiszt.
- 125 Molecz Tivadar, egyh. karnagy.
- Moll József, biztosít. főügynök.
- Nagy Angyal, sz. F.-r. segéd-lelkész, Szt.-Péter.
- Nagy Antal (l. fölebb).
- Nagy Mihály, bíró, Tata.
- 130 Nagy Vilmos dr. (l. fölebb).
- Nemes Soma, közs. isk. tanító.
- Nemessányi János, (l. fölebb).
- Németh Béla, takp. könyvvivő.
- Neuhauser Izrael, kereskedő.
- 135 Neumann A. L., kereskedő.
- Neumann Alajos, kereskedő.
- Ónody Zsigmond, ref. lelkész, Szt.-Péter.
- Pálffy Károly, földbirtokos, Kéthely.
- Panghy Özséb, sz. Benedek-r. főgymn. tanár, Esztergom.
- 140 Párkányi József, titkár, Kéthely.
- Pásztor Imre, tanító, Herkály.
- Pázmány Kornél, ügyvéd.
- Penthe Boldizsár, gyak. orvos.
- Pick Ignác, kereskedő.
- 145 Pilicz Antal, honvéd-hadnagy, Vác.
- Pintér Elek, kegyes-r. gymn. igazgató, Tata.
- Pogrányi Albert, földbirtokos, Ekel.

- Poloni Lajos, iparos.
 Polyák Gábor, törvsz. bíró.
 150 Práger János, földb., Kethely.
 Prezechtiel Matern, sz. Fer.-r.
 házfőnök, Kis-Marton.
 Prohászka Ede, magánzó, Bu-
 dapest.
 Puhár Károly, iparos.
 Pulay Géza (l. főlebb).
 155 Réhberger Ignác, kereskedő,
 Új-Szöny.
 Rész Róbert, keresk., Új-Szöny.
 Reznyák Albert, sz. Benedek-r.
 gymn. tanár.
 Rohrbacher Miklós, joghallg.
 Tata.
 Rothbart Adolf, kereskedő.
 160 Rothbaum Fülöp, kereskedő.
 Rózsá Vitál, sz. Ben.-r. főgymn.
 tanár, Esztergom.
 Rozsos Miklós, ügyvéd, Zircz.
 Runtág Ferencz József, urod.
 mérnök, Tata.
 Sándor Miklós, megyei ügyész.
 165 Sárközy Zsigmond, törvsz. bíró.
 Sarlay Károly, gazd. vándor-
 tanár, Új-Szöny.
 Schisser József, iparos.
 Schmidthauer Lajos, gyógyysz.
 Schnitzer Armin dr. (l. főlebb).
 170 Schönwizner Károly, urad. fő-
 mérnök, Tata.
 Schreiber Mór, közs. isk. tanító.
 Schreyer Arnold dr., ügyvéd.
 Schul Simon dr., városi orvos,
 Tata.
 Schusztér Aladár, káplán.
 175 Six Károly, keresk., Új-Szöny.
 Skoday László, kir. aljárásbíró.
 Soós Károly, ügyvéd.
 Steiner Miklós, gyógyszerész,
 Új-Szöny.
- Stetka Gyula, kereskedő.
 180 Sulman Ignác, főtanító, Bá-
 bolna.
 Szabó Béla, szerkesztő, Tata. †
 Szalay Pál, plebános, Dad.
 Szentmiklósy Dezső, ügyvéd.
 Szépe Pál, közs. isk. igazgató.
 185 Szepesi Zsigmond dr., orvos.
 Szíjj János, közs. isk. tanító.
 Szilárd János, tisztartó, Bajcs.
 Szinek Gábor, számtartó, Tö-
 mörd.
 Szinnyei József id., hírlap-
 könyvtár-őr, Budapest.
 190 Teller Bernát, kereskedő.
 Tengg Ferencz, erdész, Bá-
 bolna.
 Tóth István, intéző, Bábolna.
 Tóth Péter, póstamester, Ács.
 Tuba János (l. főlebb).
 195 Unger Kálmán (l. főlebb).
 Vanke József, kegyes-r. nyug.
 áldozár, Nagy-Károly.
 Varju István, földbirt., Köm-
 lőd.
 Vásárhelyi Domokos dr., ügy-
 véd.
 Vaskó István, takarékp. könyv-
 vivő.
 200 Vértési Leander, sz. Benedek-r.
 gymn. tanár.
 Virágh Gyula dr., orvos, Tata.
 Viszolajszky István, (l. főlebb).
 Vizkelety Imre, iparos.
 Völgyi Elemér, körorvos, Csúz.
 205 Vörös László, urad. főszám-
 vevő, Tata.
 Weisz Fülöp, kereskedő.
 Wesenauer János, plebános,
 Bábolna.
 Wirtl József, kir. mérnök.
 Zechmeister János, kereskedő.

